

6516

3

1929

К.6516

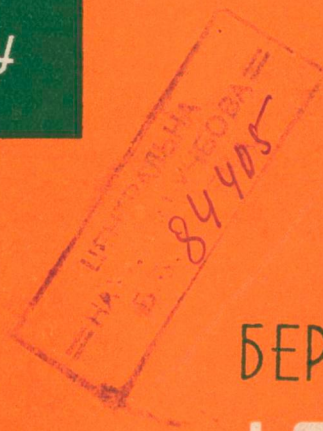
МОЛОДЯК

1929
7424

102609

Ш К Л К С М У

БЕРЕЗЕНЬ

1929

„МОЛОДНЯК“

Виходить щомісяця (1—15 числа) на 8—10 друкованих аркушів (128—160 стор.).

РІК
ВИДАННЯ
ТРЕТІЙ

„МОЛОДНЯК“

продається в усіх залізничних кіосках Контрагентства Друку на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ЖУРНАЛУ „МОЛОДНЯК“

На рік	4	крб. — коп.
На 6 міс.	2	„
На 3 „	1	10 „
На 1 „	—	40 „

Ціна окремого № (в роздрібн. продажі)—50 коп.

Передплату надсилати на адресу: м. Харків, Пушкінська вул., № 24 (поштова скринька 300), Видавництво „Радянське Село“, журнал „Молодняк“.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ:

1. На рукописові обов'язково ставити справжнє прізвище автора і точну домашню адресу. 2. Рукописи до редакції треба надсилати чисто переписані од руки або на машинці на одному боці аркуша. 3. В рецензіях на книжки, крім назви й автора, треба зазначати видавництво, рік видання, тираж, кількість сторінок і ціну. 4. Неприйняті рукописи, менші, як на половину друкованого аркуша, а також рукописи, що ухвалені до друку—редакція не повертає.

„МОЛОДИЙ БІЛЬШОВИК“

Єдиний в УСРР комсомольський двотижневий журнал

Орган ЦК ЛКСМУ, найбільший з усіх українських двотижневих ілюстрованих журналів.

Має великий літературно-художній відділ, а також містить матеріали з соціально-політичного життя країни, статті та поради кращих агрономів, матеріали до масової роботи комсомолу, нариси з радянського будівництва, великий гумористичний відділ і багато іншого цікавого й надто потрібного кожному юнакові, особливо комсомольцеві, матеріалу.

В літературній частині беруть участь найвідоміші українські письменники. Художнє оформлення (понад 50 ілюстрацій в кожному числі) дають найвидавніші українські художники.

В 1929 році передплатники журналу „МОЛОДИЙ БІЛЬШОВИК“ одержать безплатні додатки.

Широке листування редакції з передплатниками в різних питаннях

З передплатою слід поспішити.

УМОВИ: На рік . . . 2 крб. 50 коп. | На 3 місяці 75 коп.
На 6 місяців 1 „ 50 „ | На 1 місяць 25 „

Надсилати на адресу:

м. Київ, вул. Леніна, 19, контора журналу „МОЛОДИЙ БІЛЬШОВИК“

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО - МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ - МІСЯЧНИК

О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

Ф. ГОЛУБА, П. ЛАКИЗИ, Т. МАСЕНКА,
Т. МЕДВЕДЄВА, П. УСЕНКА

1026 (30)

3

(27)

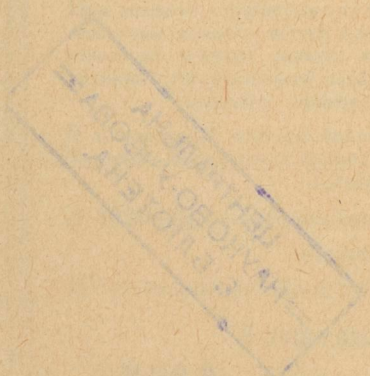
68
59
БЕРЕЗЕНЬ

1929

ХАРКІВ

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших поважниках Української Книжкової Палати.

Держтрест „Харпеліграф“
Друга друкарня
ім. В. Блакитного
Харків, вул. К. Лібкнехта, 13

ПОЕЗІЇ

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

ЛОБНЕ МІСТО

«Ты не смутишь улыбкой море:
Им не владел ты никогда!»

(Ода к Наполеону Бонапарту)
Байрон.

«...да и решения высших органов подлежат пересмотру, на основании опыта жизни». (Том XXI).
«...приятнее и полезнее «опыт революции» проделывать, чем о нем писать». (Том XXI).

Ленін.

Перекидаючи старі материки,
Тисячотонною чугунною стопою
Вали індустрії високі і важкі
Ідуть на палаци в останньому прибої.
Змітаючи, мов ураган ліси,
З землі—хрести, з лиця людей—покору,
Щоб не бруднили сходосонця синь
Столітня цвіль, тисячолітній порох.
Вітри історії над землями метуть,
Змінюючи долин і городів обличчя,
Перевертаючи єлейную мету
Гартованим у бесемерах кличем!..
Князька дбайливого—Івана Калиту
Не згадує держава робітнича,
І навіть орд Батієвих сліди
Вітри історії розвіяли, мов дим.
Тисячоліттями однаковий лиш він—
Мороз московський, щирий і рум'яний,
Що обніма «тулуп», а не «ліврею».
Од феодальної жорстокої Москви
Легенда Рєпіна про Грозного Івана
Зосталася одна в державній галереї.
Та на шпильях сидять приборкані орли,
Бо внуки їх живі—

кістками лягли.

Мов шрам віків на молодім лиці,
Стоїть Василь, блаженний і старенький—
Твір азійський християн-митців...
Він бачив смерть розтерзаних стрільців,
Похмуро утішав невтішні муки кривих:
Од місця лобного всього за кілька кроків

Його незграбна паперть—темна і висока *).
Славетне місце ще зосталось там.
Воно пережило, немов морози люті,
Прокляту пам'ять про погром татар,
Легенди про Скуратова Малюту;
Та на камінні бездіяльно ланцюги
Лежать поржавілі, що їм вже років по-сто:
Тепер крамольників не вгнати в береги
Найроботящого, найкращого помосту.
То лобне місце, мов жорстокий міт,
Біля Пожарського і Мініна стоїть
Уже давно забуте, безробітне...
І камінь полили дощі десятків літ,
Щоб змити кров живу, пролиту за століття.
Тож кров м'ятежная далеких повстанців,
Батьків і внуків Стеньки, Пугачова,
І перших бунтарів—катованих стрільців
Там сила молода зійшла на камінь кров'ю.
Москва-стара! На кам'янім лиці
І на хрестах твоїх старих соборів
Засохла кров розтерзаних бойців,
Що на царів, замучена й сувора,
Їх посилала Волга дика з горя.
Їх посилала замордована Земля
На дику помсту і на люту страту...
Останній раз під мурами Кремля,
Вони дивилися на бані Василя,
Такі численні і такі строкаті;
Там крізь зубці гранітної стіни
Ловили проміння останнього вони,
Рожеву хмарку з неба глибини...
Їх четвертовано перед обличчям царським,
Під холоуєм уславленим—Пожарським.
Далекі прадіди і наших днів брати!
За вас онуки віддали сумлінно:
Нащадки ваших—і нові кати
Знайшли сокиру й лобнее каміння,
По всій затоптаній сатрапами країні.

Вітри історії над землями метуть,
Північно-крижані—вони огненно чисті!
І місця лобного ганебную плиту
Навік трощить велично-Лобне Місто.

*) Старим митцям украй не повезе:

Василь Блаженний не згодиться й під музей.—Т. М.

Сталевим синтезом ідеї і меча,
 Феодалізм змита з Червоного Майдану
 І рабства й молитов тавро недавнє...
 Уже годинника з високих башт Кремля,
 Далекі ріки, городї й поля
 Що-ранку слухають, щоб радо зустрічать—
 Заводити єдиний ритм і час
 На просторі, що диха чорним морем,
 Що слухає тебе через степи і гори.
 Та ранами лице твоє горить,
 Фортеце світова, Червоний наш Майдане;
 Під мурами Кремля лежить чужинець Рід,
 А по долинах скрізь мільйон бойців незнаних.
 (Іх класа знає; прості імена
 Ще назове в майбутніх епопеях,
 Ще пом'яне у бойових піснях
 Весняних літ Республіки моєї!)
 Коли в степах розтанув дзвін меча
 Та пирієм заріс до моря рейд огненний,—
 Немов республіки єдина печаль,
 Мов пам'ять про могили безіменні,
 Там виріс Мавзолей з ім'ям коротким
 Ленін.

Москвою-річкою течуть у степ літа...
 То ж певно писані в жалобі і розпуці,
 На мурові Кремля тепер турист чита:
 «Слава борцям
 павшим в первом отряде
 пролетарской революции».

Над лобним місцем і могилою Вождя
 Музейний хлам—орли чудні сидять...
 Що думають оці старі орли,
 Що тінню чорною на чистий сніг лягли,—
 Такі кумедні, дикі, коштрубаті?
 Чи споминають авантури Бонапарта,
 Та снять про заграви, коли Москву палив?
 Даремні сні! І мріяти не варто:
 Тих авантурників метал—історій стерно—
 Простих і коронованих—ніколи не поверне!
 Якби то знать усі вони могли,
 Вітрами скручені приборкані орли,
 Що вільнолюбне море на одплату
 Давно злизало вже і тінь від Бонапарта,
 Що скоро вже за Бонапартом вслід

І від останнього з нащадків королів,
Обмие море світлий вид Землі.
Так разом з морем, півночі вітри,
Хлюпніть востаннє на світи старі!
Мов спадщина віків, над баштами Кремля
Ще дишуть грозами побіди і незгоди...
Морською ж хвилею встає Кавказ заводів,
Навколо котить гул і наступа здаля,
Од переможного залізного походу
Дріжить і міниться Земля;
То хазяї ідуть нездолано-батьорі,
Майдане наш, з твоїх околиць чорних!
То думка Леніна і Леніна рука
Веде їх до Кремля від плуга і станка.
Учителю, ти будеш довго жити!
Ти в серці класи ще живий лежиш!
Твоїх грудей повік не придушить
Гранітом літ, морозами не скути.
І гори книг колись товаришів—
Лже-учнів щирих у близькім майбутнім,
Лже-друзів наскоки розлючено-шалені
Не переплутають думок твоїх огнених!
Ще будуть сіяти ім'ям твоїм брехню!
Та слина з вуст майбутніх лже-трибунів
Не згасить полум'я вулканове комуни
І не залле твоїх думок вогню!

Ти перегнав віки, Червоний наш Майдане—
І на чолі твоїм горять вчорашні рани.
Немов у гавань дальні кораблі,
Республіки фортеце та окрасо,
Пливуть до тебе радощі й жалі
Твоєї соковито-чорної землі,
Прибоєм чугуна гартованої кляси.
Своїх одвертих щирих ворогів,
Що друзями були твоїми вчора,
Караєш ти правдиво і суворо,
Вертаючи в пустельні береги
Республіки, далекі від околиць чорних...
Тим, що любили шум залізної землі
І серця чорного ритмовані удари—
Пустелі спокій буде пеклом злим,
Жорстокішим за Прометея кари.
Мов ритм життя, що наповняє груди,
Що в хмари думку кида з низини,

Ніколи шум заводів не забудуть
 Твоїх околиць димних і ясних
 Навіки вигнані, тавровані сини!
 І може серце не громадянина, а поета
 Жаліє їх, неправих і упертих... *)

Гориш вікам крізь бурі і тумани,
 Маяк Землі—Червоний наш Майдане.
 Твоїх величних замірів і дум
 Через моря і гори амплітуда
 Землі усій хвилює чорні груди,
 Збирає скрізь сировину, руду—
 Блакитний міст кувати з неї буде.
 Космічне радіо ідей твоїх ясних—
 Майдану гордого червоний резонатор,
 Прославсь фундаментом з Памір-височини
 До української вишиваної хаги.
 Та аж до вежі, до твоїх шпилів,
 Мов рапорт Капітанові Землі,
 Заводів гул зідханням океану
 Відповіда Червоному Майдану.

Тебе кохають, і тебе кленуть,
 Про тебе мріють, і сичать на тебе,—
 А ти стрічаєш молоду весну,
 Втопивши димарі в замислене небо.
 І світу цілого надії і жалі
 Зваливши на свої кремезні чорні груди,
 Береш на себе світову покуту:
 Під вітру свист і під морози люті
 Ти все—величний капітан Землі.
 З околиць димних чорні хазяї
 І ти—Республіки єдине Місто Лобне:
 Летять з грудей твоїх у всі краї
 Вогненні заклики і завдання холодні;
 Щоб штурмувати броньовані світи,
 Назустріч хвилям, що збудило ти,
 Ти устаєш в диму—величне Лобне Місто
 Суворих мрійників—тверезих комуністів.

Москва—Харків.

Січень—лютий 1929.

*) Хай безробітні критики, радіючи, осудять:
 Це ж легководухість, і така... одверта!
 І наших критиків жалію щиро я,—
 То ж сам рекомендую матер'ял.—Т. М.

СТ. КРИЖАНІВСЬКИЙ

БЕРЕЗАНЬ

Над затокою
тане синь,
Тане синь
у часи світань,
У затоці стоїть масив—
Березань.
Десь позаду
Лиман у млі,
На Лимані—
димлять кораблі
Та вітри
вали хвиль несуть
На піщану
Тендру-косу..
Березань!
Він один, один...
(Десь там часу
невпинний біг...)
Лиш іноді
рибалчі човни
Хлюпотять біля ніг.
Та пройде на Херсон
пароплав,
В тихі води,
із дальніх морів,
Пасажир випадковий згада:
Розстріл Шмідта...
і П'ятий рік...
Не розтнуть його зойки ніч.
Це було,
це минуло,
нема...
Тільки хрест майорить в далені,
Тільки море
шумить дарма!
Над затокою
тане синь,
Тане синь
у часи світань,
Непорушно стоїть масив—
Березань!

І. КІСЕЛЬОВ

ОЛИВ'ЯНА ЗИМА

Зима лаштує карусель,
Шарманку лагодить бурунну
І темні контури осель
Вкрива постійно білим вруном.

Однако їй, кого мерщій
В руках затиснуть зледенілих...
Скрипить, як ліжко уночі
Під дужою вагою тіла.

Однако їй, де сипать сніг—
В столиці чи в німім просторі,
Коли змінити дикий біг —
На тихі кроки, людський говір.

Зима не чує куль, боїв,
Ні помсти юної на вістрях!
Не бачить натовпу голів,
Що розмиває передмістя.

Залиш Шопеном, зимо, вить!—
Кричали люди дальнім зорям.
Нам все одно не будь на «ви»,
Хіба що друзями в цю пору.

Здіймай сніги! Крути їх так,
Щоб зникли вічні барикади!
В пустелі цій, де висне жах,
Звучи непереможно, владно.

Змітайте, бурі, в купи сніг,
Нехай поля в горби затягне.
Впадуть, впадуть до наших ніг
В бою палкі ворожі стяги.

Нам чол не треба ні на мить
Ховати між хрести й корогви.
Хотів нам цар уста стулить
Холодним оливом надовго.

О, зимо, бий! Нехай реве
Груднева хуга, наче море.
Твоє убрання пухове
Залите кров'ю буде скоро.

Ламай тишу, розпалюй гнів,
А завтра будеш буйно, строго
Залізом зірваним з дахів
Вітати нашу перемогу.

Зима лаштує карусель,
Шарманки музику збудивши
А люд задимлених осель
Вмірять на брукові лишився.

І мури міста полохливо
Пили козачий перегук.
Історії щоденник сивий
Писався лезами шаблук.

Країна в смертному чаду
Шукала свіжого повітря...
І захолов бунтарський дух,
Повіяв куль нещадний вітер.

І ось тепер, коли незнаним
Огнем щоденник наш іскриться,—
Згадав я роки олив'яні
Й мечами знівечені лиця.

З руської переклав *Ів. Бойко*.

ІВ. БОЙКО

МОЛОДІСТЬ

І в зим пекучім холоді,
І в пишнім зрості весн—
Розлита вічну молодість,
Мов голубінь небес.
Ніде ніщо не старіє
Ні в людях, ні в землі,
Ні в хмарах, ні за хмарами,
Ні в тім, що має тліть.
Все літ незмінні обіги,
А з ними й нас усіх
В проклятті, співі й стогоні
Круг одної вісі.
То звільна, то прискорено—
Шаленим шумом гріз,
Землею йдуть повторення
В чарівній сонця грі.
Ну, як же не вітати нам
Нового дня прихід,
Коли він ласка матері—
Її прекрасний плід,
Коли з ним повернутися
Припало—скільки раз!
Новим Шопенам, Рубенсам
Відбить горіння клас.
О, світе, загадковий мій.
Це рух твоїх волінь
Творіння, в роках сховані,
Виштовхує на кін,
Щоб знов гриміла в колі тім
У захлинах рулад—
Повік невчасна молодість
Любови, гніву й вад.

Харків, 1929 р.

АДА НЕГРІ

ВИКЛИК

Огидний світе ситих буржуїв,
Рахунками і визисками ситих,
Нудний гурток багатирів,
Дівчат примхливо-гордовитих.

Брехливий світе хлоротичних пань,
Що йдуть до церкви, щоб зустріти коханця,
Омани й злочину розпусна твань,
Де люди, наче бранці.

Це ти бажаєш, хитрий брехачу,
Щоб сонце дум моїх темнота вкрила!
Бридкий пігмею! Бачиш,—я лечу,
І не тобі мої відтяти крила.

Плазуєш ти, а я підношу спів,
У бруді ти, а я надхненням сяю,
Твою брехню і твій безсилий спів
Я щиро зневажаю.

О, ситий світе дурнів і гадюк,
Такий брудний, бодай би ти загинув!
Між зорь мій погляд, мій бадьорий спів—
Я навперейми долі лину.

Іду сама у промені огнів.
Що більш твоє нікчемне існування,
То більш в моїй душі бадьорих слів
Твого загину віщування.

Іди ж у слід поживи і повій,
Огидний світе, ненаситна зграє!
Мов гострий бич, кипучий заспів мій
Твоє обличчя крає.

З італійської перекл. Мар'яна Хмарка

ОЛЕСЬ ДОНЧЕНКО

ДИМ НАД ЯРУГАМИ

(Повість *)

XII.

Чутки ширились, темні й тривожні. Розповідали про банди в сусідньому повіті і навіть у сусідній волості, говорили про те, що на минулому тижні якась банда зробила наскок навіть на самісіньке місто. Пошепки розповідали один одному про звірства, що їх чинять бандити над продавцями, над комуністами.

Шляховому здавалось навіть, що Спиридон кидає на нього тепер зловісні, лиховісні погляди. Здавалося, що Спиридон про все прекрасно знає і чекає тільки слушної хвилини, щоб впустити в Яруги найлютішу банду.

Все частіше відбувались термінові, надзвичайні комсомольські збори, на яких неодмінно був присутній і Гречуха. Його чорні лискучі півкола брів усе частіше тепер похмуро сповзали до очей, і насуплений він кидав слова різко й уривчасто, наче гавкав.

Все це спало Шляховому на думку. Він пригадав учорашній постріл і здригнувся.

— Хто б це?—подумав.—Чи не відплата це мені за той постріл у садку?

Але відповіді не було. Гаразд, що куля свиснула мимо голови. Одначе хто може сказати, що це останній постріл? Навіть сьогодні, навіть кожної хвилини хтось може підійти до вікна і...

Шляховий боязко глянув на чорні шибки. В саду шугала ніч і вітер, і якась галузка раз-у-раз шкрябала по шклу. Тоді було таке почуття, ніби чийсь пазурі скребуть по тілі.

І раптом у двері хтось постукав обережно й роздільно. Шляховий схопився.

— Зараз опівночі,—майнула думка,—всі сплять. Хто ж це? Невже... ні, цього не може бути...

Він хутко підбіг до дверей і скинув заціпку.

— Хто це?...—тихо скрикнув, ще не вірячи власним очам.

За дверима була Катря.

Яку мить вони стояли мовчки одне проти одного. Потім він колихнувся вперед і схопив її за руки. Ввів до кімнати і знову заціпнув двері. Вона тихо піднесла палець до губів:

*) Закінчення. Див. „Молодь“ № 1, 2—1929 р.

— Тсс... Щоб не почули... Сплять...

Він дивився на неї й мовчав. Чув тільки, як шалено стукає серце. Але вона знову чогось піднесла палець до губів.

— Тссс...

— Тоді він схопився рукою за груди. Йому здалося, що серце його стукає занадто голосно...

І тут він помітив, яка вона бліда. Помітив синці під очима. Тільки зінниці, так само, як і колись, горіли синьо-золотим промінням.

Все ще не міг отямитись.

— Катря?.. Ти?.. Прийшла...

Сам не знав, як сказав—«ти». Стояв і глибоко дивився на неї. Не зводив очей. Нараз підійшов близько-близько. Тихо обняв за плечі і посадив на стілець. Так, вона, Катря, Катря... Та, що й раніше приходила до нього... Ще тоді, в клуні. І відразу ж усвідомив собі різницю: тоді було зовсім інше, зовсім не так. Тоді ще чогось не було. Так, не було почуття близькості... А тепер?..

Ось вона сидить перед ним, перед Шляховим, куркулева донька. Прийшла вночі і тиха, безвільна, покірنا сидить на стільці. Чи безвільна ж? Чи не є це тільки хитрий, вигаданий крок, щоб певніше дійти своєї мети? Чи не лукаво маневрувала вона весь час, щоб потім певніше затягти петлю?

Шляховий хоче збагнути її поведінку, намагається бути стриманим і розсудливим.

— Що це сказав би Гречуха, коли б знав?—пролітає в гарячому мозкові.—Що б подумав Гармидер і всі комсомольці?

А, хіба не все одно! Хіба не вважають вони його й без того за нездачного до боротьби, ніжнього білоручку? Та ще хто зна, як вчинив би Гречуха на його місці. Чи не скористався б він з почуття дівчини для задоволення власної потреби? А потім він одштовхнув би її, як цуценя, чобітьми. Вона—куркулька. І цим для Гречухи сказано все.

Катря мабуть помітила якусь тінь на лиці Шляхового, бо тихо встала і нечутно наблизилась до нього. Яку мить стояла мовчки перед ним, виграючи золотавим бликом зінниць. Потім тихо поклала свою руку на його плече. Він ураз здригнувся від її дотику, як опечений.

— Боря,—зірвалось у неї сумовито, зажурено.—Ти про віщось думаєш? Про мене... і про все це? Так?

Шляховий кивнув головою.

І враз сірі очі її як ліхтарі погасли. Обриси губ стали рівні, чіткі. Вся наче схилилась у невимовній тузі. Промовила раптом з притиском, ніби поспішаючи висловити свою думку, боячись, щоб у неї не вкрали якогось страшенно потрібного їй слова.

— А я все знаю, все! Ти не думай, що я така байдужа... Боляче мені було. Розумієш, тяжко було, пекло мене... Але я все знаю...

— Що—все? Що ти знаєш? Про віщо кажеш?

— Про Химу. Я кажу про Химу.

Шляховий схопив себе за голову, здригнувся. Повторив, ніби вжале-ний її словами:

— Про Хи-иму?... Про Химу. Ось... про кого...

Але що ж вона знає? Чому так вплинуло на його це ім'я? Хима! Це та бліда, тиха дівчина, що живе в Ониськовій хаті на хуторі? Та—комсомолка?

Як живий став перед Шляховим її образ, образ Хими у вибієчаний спідниці. І Шляховий відчув, що він у чомусь винен, глибоко винен і перед собою, і перед Химою—завжди соромливою й непомітною. Він сам здивувався, чому це в нього виникло раптом таке почуття? Невже справді від того, що Хима—комсомолка і повинна бути для нього ближчою й ріднішою за доньку Голуба?

Шляховий ледве посміхнувся блідою стомленою усмішкою.

— Хима? Ні, Хима тут ні до чого. Вона мені.. чужа.

Сказав і відчув, що це неправда. Ні, Хима йому не чужа. Він не хоче, щоб вона була чужою. Хима—комсомолка, вона мусить бути ріднішою...

Катря раптом труснула його за плечі.

— Правду кажеш? Чужа? А чому ж Коровайний так ревнує?

— Дурниці. У його просто говорило тоді уражене шанолюбство, як артиста. Як же, не зумів, мовляв, як слід виконати Назара...

— Ой, ні. Ти помиляєшся, або... або не хочеш чомусь мені сказати правди.

— Я кажу правду.

— Правду? Борисе!.. Лю...бий!..

Вона нараз оповила його шию руками.

— Мі...й!.. Мі...й!..

Шляховий розповів їй про вчорашній постріл:

— Розумієш, це було так несподівано. Я йшов із зборів. І зовсім, зовсім недалеко від нашого подвір'я—просто в обличчя!.. Аж обсмалило. Темно, багнюка... Я тільки почув, як щось побігло городами. За тином, певно, стояло.

Катря насторожено слухала і тривожно зирнула до вікна.

— Слухай. Я тобі розповім тепер. Пам'ятаєш, як я до тебе прийшла в клуню? Хтось крадькома тоді ліз... Ти—за обріз, хотів бігти. Я зупинила...

Вся ця картина яскраво постала тепер перед очима в Шляхового.

— Так, так,—прошепотів він.—А коли я вдруге слідкував... Хтось тоді підліз до твого вікна. І втік.—Я тоді услід випалив...

— Бережися, Борю... Борисику мій!.. Петро,—знаєш, удови Павленчихи старої син, що в дезертирах? То—він.

Вона на хвилинку замислилась, ніби вагаючись, чи говорити далі про це. Потім рішуче хитнула головою.

— Ні, все, все розповім до кінця. Тільки ти... нічого такого не думай. Просто... ну, цей самий Петро, цей дезертир, приходив до мене. Розумієш, я з ним гуляла ще до того, як його мобілізували. А тоді... набрид він мені.

Набрид, бо... страхополох, боягуз він. Таким не треба жити. Ідеї в його ніякої немає, ніякісінької...

— А в тебе ж, Катре, яка ідея?

Катря замовкла, притихла. І тоді, удавано спокійно промовила:

— Про мою ідею... довго з тобою треба балакати. Але ми побалакаємо, Борисику, обов'язково побалакаємо. Тільки... нехай колись іншим часом. Зараз... я дуже стомилась. Ах, як я стомилась, Борисику!

— Значить, тобі Петро набрид через те, що ідеї немає в його?

— І через це, і... ти приїхав у наше село. Я ж тебе давно вже кохаю, давно, любий мій!..

— Тривай, Катрусю, я тебе ще про віщось спитаю,—не здався Шляховий.—Я ще про «ідею». Мені не зовсім ясно: ти, значить, любила Петра спочатку, не дивлячись на те, чи він ідейний, чи ні. Так?

Вона ніби роздратовано кивнула головою.

— Ну, так. Що ж тут неясно? Просто тоді і в мене ще не було ніякісіньких ідей. А потім... потім їх саме життя висунуло.

— А чому ти мене затримала тоді... пам'ятаєш, у клуні? Чому заступила мені шлях, просила не бігти?

— Тоді ще шкода було Петра. Він же дурний такий. Любив мене. А тепер, мабуть, думає, що я через тебе його розлюбила. Бережися, Борисику, він буде мститися...

— Знаєш, Катре, недавно приходила його мати жалітись на нього. Просила забрати. Впіймають його, мабуть скоро.

Вона щільніше притулилась до Шляхового.

— Ловить...

XIII.

Хима дістала в кооперативі два хунти соли. Це на цілий місяць. Більше не давали. Ішла Хима й несла цю сіль, як надзвичайну дорогоцінність, як коштовні діаманти. Ішла й думала, що доведеться таки їхати під Буслаєвку по ропу. Не сидіти ж без соли. Несолоний борщ—однаково, що трава.

Хтось товстий вийшов із вулички й пішов Химі назустріч. Щось наче вколело її. Глянула й зупинилась, ледве не впустила з рук клуночка з сіллю.

Перед нею стояв Мартин Скирда.

Мартин Скирда, колишній її хазяїн, від якого вона втекла в морозяну зимову ніч. Здалося, що це було давно, давно, що це було наче вісні. Та й чи не ввижається їй і зараз оце? Чи не примара?

Але ні, ось він, справжній, живий Мартин Скирда, стоїть перед нею. Він мало змінився. Такий же округлий, капловухий. Тільки на обличчі стух трохи і торбиночки під очима побільшали.

Він одразу впізнав її. Дуже здивований стояв, і не знав відразу, що сказати. Мабуть ніяк не думав, що може її тут зустріти. І нарешті непевно протяг:

— У-у-гу-у!.. А-га!.. Здорова була, дівчино. А ти он як виросла, видлюдніла... Дівкою стала, їй-бо вже дівкою...—казав так, ніби сам не вірив своїм очам.—Де ж ти тепер... у кого, значить, проживаєш?

Хима вже оговталась. Тихо, але твердо відповіла:

— А вам це навіщо? Хіба не 'днаково, у кого. Пустіть, дядьку!—Вона обминула його і хутко пішла вулицею.

Скирда ще довго стояв на одному місці і все дивився їй услід.

Сумно жити в глупу осінь на самотньому хуторі. Вночі налітає сколошканий і тривожний вітер, з розгону кидає віхтями соломю у чорне холодне вікно і тоді здається, що тримтить уся хата.

Але Ониськові любя вся ця музика. Він розуміє голос осінньої бурі і тихою таємною радістю його хвилює далеке вовче виття. І часто опівночі Хима чує, як Онисько підводить голову й тихо питає:

— Химо, ти не спиш?

— Ні, дядьку, не спиться чомусь.

— А чуєш, як виють? Недалеко десь за яром. З Басманових лісів набігають. Голодні вони тепер, худі як кістяки.

Хима уявляє собі зграю великих сухоребрих вовків. Як зелені огники, блимають у темряві їхні голодні очі. Вовки сидять на горбочку і, піднявши вгору морди, виють сумно й призивно. А десь здалека їм відповідає таке ж протягле сумовите виття. Тоді Хима щільніше натягає на себе ковдру.

Живши відлюдно на хуторі, Хима й сама була мовчазною й похмурою, як Онисько. До Ониська вона так звикла, що думала про нього тільки як про родича, як про другого батька. Вона не знала, що інколи вночі Онисько світив сірника і хвилинами дивився на неї, розквітлу, розкидану на постілі. Тоді, одвертаючись, ніби боячись, щоб не зрадила йому сила, обережно накривав її ковдрою, і руки йому зрадливо тримтіли.

Сьогодні ввечері до Ониська в хату завітали два дезертири. І Хима й Онисько добре знали одного з них. Це був Петро, старої вдови Павленчихи син. Другий—теж молодий, ще безусий юнак, видно з якогось іншого села.

Петро з робленою веселістю, ніби в себе вдома,—спокійнісінько повісив на кілочку шапку й сів до столу.

— Ну, дядьку, вітайте гостей. Ви ж, кажуть, зайців та вовків любите, а ми тепер, мов ті справжні вовки. І вдень і вночі від людей ховаємось.

Онисько уважно розглядав обох парубків, ніби вони були якісь дивовижні істоти.

— То це ви, хлопці значить, бігаєте?

— Бігаємо, дядьку Ониську,—гірко всміхнувся Петро.—У бігах, бодай його ніколи не бігати!..

— О, о, бач! Сам же кажеш—бодай не бігати. А чому ж бігаєш? Хіба в дезертирах краще?

— А що ж, у комуністській армії служити? Троцького своїми спинами підпирати?..

Другий парубок спокійно посміхнувся до Петра.

— Брось, братуха, город городити, кілків не вистачить. Хіба тобі не однаково, яка армія? Камунічеська, чи бела, чи троцька там, однакові-сінько, братуха! І знаю, що брешеш ти. Самому собі брешеш. Не хочеш просто з села свого йти нікуди. Воювати не хочеш. І в лісовики теж не йдеш, хочеш, щоб хтось за тебе пішов...

— А що, може ти підеш?—огризнувся Петро.

— Що ж, і піду. Таке времня—до них не хочеш, до когось іншого йди. Вовче времня. Всі вовками поробились.

— Ну а чого ж це ви до мене, хлопці, притупали?—обвів їх очима Онисько.—Хіба в мене тут схованка яка, чи що. Міліція заскочить...

— Не беріть, дядьку, на мушку, не поцілите. Сюди ніхто не заскоче,—поглянув на двері Петро.—А от до матері моєї сьогодні прийдуть у гості... Та тільки дзуськи. Я не капустаний качан, щоб мене зайці змолоти.

На хвилину запанувала тиша.

— Знаєте що, дядьку Ониську,—раптом промовив Петро.—Ми до вас по ділу прийшли.

— Кажіть, яке в вас діло.

— Борщу нам дайте та зсмажте сала або що. Повірите, другий день без гарячої страви, аж у печінках усе заскорузло.

Хима весь час лежала на печі і звідти непомітно розглядала непроханих гостей. Тепер її покликав Онисько. Вона витягла борщ, що лишився на вечерю. Поставила перед парубками. Обое, як вовки, кинулись до їжі, зиркаючи на дівчину.

Нарешті Петрів товариш промовив:

— А ви, дядьку, я бачу, хоча й підтоптаний, а те... — він, негарно посміхаючись, кивнув у бік Хими.—Не дочкою ж вам приходитьсь...

— Ні, не дочка,—відповів за Ониська Петро.—Приймачка. Та ще й кислomoночка!

— Бре? Консомолка?

— Консомолка.

І враз запанувала якась напружена гнітюча тиша. Петрів товариш чудно-блискучими очима вп'явся в Химу. І в ту ж мить важко грюкнув одсунутий стілець. Онисько тримтячий і блідний підвівся з місця і зробив крок до парубків.

— Геть з хати!—прохрипів він.—Геть! Геть!—повторював задихаючись.

Він був у цю мить страшний. Руки його тряслись і стискувались у кулаки, на білому, як крейда, обличчі металась двоє вогнених очей.

Обидва дезертири, не спускаючи з його напівпереляканих, напівздивованих зінниць, поволі піднялись. Петрів товариш ніби ненавмисне лапнув себе за очкуром і по кешені. Та зброї там ніякої не було. Тоді хутко кинув погляд на Ониськову рушницю, що висіла в кутку на стіні. Але Онисько

перехопив цей погляд і, як тигр, в одну мить тримав уже рушницю в своїх руках.

Хлопці тільки тепер зрозуміли, що тут непереливки. Враз обидва не-природно зметушились, почали шукати свої шапки.

На порозі Петро обернувся.

— Не забудьте ж, дядьку Онисько, як ви консомол спасаєте! Може колись пригадати доведеться!..

Грюкнули двері. Кроки за вікном і все стихло. Онисько й Хима стояли прислухаючись.

— Пішли...—нарешті перша промовила Хима.

— Пішли...—повторив Онисько й зідхнув.

Запанувала тиша. Чаділа невеличка лямпочка. Тіні горбаті заворушилися в дальніх кутках. Насупились опудала двох великих ухатих сов. Похмуро чорніли образи святих на покуті.

— Дядьку,—раптом позвала Хима.

Онисько труснув головою, ніби відганяючи від себе рій настирливих думок.

— Що тобі, Химо?

— Дядьку, я вам щось скажу.

— Кажи, Химо.

— Відгадайте, кого я сьогодні стрінула?

Онисько подумав, похитав головою. Хіба мало тих стрічних.

— Не відгадаєте? То я скажу. Скирду сьогодні стріла я. Мартина Скирду.

— Скирду?—кинувся Онисько.—Скирду?!

Хима не раз розповідала Ониськові про свого колишнього хазяїна, не затаїла й того випадку, що скіївся в останню ніч, коли вона втекла. І завжди при цьому оповіданні гнівом заливало обличчя Ониськове й він шепотів собі під ніс якісь грізні прокльони.

Онисько раптом схопив Химу за плечі.

— Скирду? Мартина Скирду? Чому ж ти мені раніше не сказала про це, чому мовчала й досі? Кажи!..

І нараз, ніби знесилений, впав на ослона.

— Але чого він приїхав у наше село? Що йому тут треба в Яругах?

Онисько встав і дуже схвилюваний пройшовся по хаті.

— Ні, тут щось є. Тут щось не так, Химо. Ні, це не так собі він з'явився в селі...

Хима стривожено стежила за дядьком. Вона не розуміла чому так хвилюється Онисько. А в того були якісь свої зловіщі думки. Він пригадав недавніх гостей—дезертирів, що так неждано-негадано одвідали його хату. У цих одвідинах Онисько вловлював щось таке, що тільки було помітно і ясно для нього одного. Хими́на зустріч із Скирдою була для Ониська теж кільцем одного великого ланцюга, існування якого він відгадував і від-

чував давно. Неспокійний і похмурий, він закошлатив свою велику голову і ще раз, ніби в якійсь таємній тузі, проказав:

— Ні, Химо, це не так собі...

XIV.

Широкоплечий селянин у чорному піджаці з грубого свечого сукна, вайлуватий, з незграбними рухами, зійшов на розорану степову могилу й зупинився. Просто перед ним розкинулись в долині Яруги. Як копиці сіна, ліпились одна до другої низенькі солом'яні хатки. Осіннє сонце, що вже котилось на захід, де-не-де виблискувало на стріхах, ніби шматочки живої позолоти.

Селянин скинув піджака, застромив у землю заступ і озирнувся. Навколо—нікого. Тільки рівне поле послалося аж до обрії, та де-не-де бовваніли могили.

Упевнившись, що ніде навкруги нікого немає, дядько виміряв чотирьохкутник посередині могили і з таємним хвилюванням копнув землю. Випростався, ще раз уважно обдивився навколо обрії і тоді хапливо почав копати. Часто нахилився, брав у руки якогось камінчика, уважно розглядав його і тоді кидав у бік.

Дядько працював ретельно. Уже незабаром, коли було викопано глибоченьку чотирикутну яму, почало стрічатись багато вугілля. Нарешті заступ глухо стукнувся об віщось тверде. Тоді копальник упав на коліна і хапливо почав розгрібати землю руками. Щось опукле й жовтаве визирнуло з-під чорної землі. Ще хвилина і жовто-землянистий череп з чорними дірками замість очей і великими щелепами було одгребено. Незабаром і увесь кістяк простягся на дні ями.

Копальник цей був Онисько. Вже давно він запримітив собі цю розорану степову могилу. Середина її значно запала і це навело Ониська на думку розкопати могилу.

Цілими днями він уявляв собі кістки якогось велетня, що похований у ній. А біля кісток—чавунчик. Онисько добре намалював собі цього чавунчика. Він округлий, пузатенький, а головне—повний грошей. І гроші ці ясно бачив у думках Онисько: вони округлі, важкі і з чистого золота, тільки трохи потемніли від довгого лежання під землею.

І тепер те, що коли кістяк уже справді знайдено, піддало Ониськові ще більшого запалу. Кістяк єсть, значить повинен десь бути поблизу і чавунчик із золотом. Це добре знає Онисько. Ще із школи він пам'ятає оповідання вчителя про те, як ховали колись багатих слов'ян. Клади в могилу до покійника все, що було найкоштовнішого, навіть жінок його ховали поряд із ним.

Але нічого далі, крім черепів від горщика, Онисько не знаходив. Це потроху розхолоджувало його, і коли в далині виткнулась людська постаць, Онисько вже не крився.

Людина наблизилась. Це був Шляховий. Він дуже здивувався, коли побачив на могилі Ониська.

— Що він тут робить?—подумав.—Дивак, справді дивак!

З Ониськом Шляховий недавно познайомився якось зовсім випадково на сходці. Тепер він одразу впізнав його. Підійшов.

Онисько кинув заступ, витер долоні об штани й сів.

— Драстуйте,—привітався Шляховий,—над чим тут мудруєте?

Той кивнув головою в бік ями.

— Мертвячка одкопав. Самі кісточки вже...

Шляховий з цікавістю почав розглядати кістяка.

— А знаєте скільки він тут лежить?—спитав у Ониська.

— Знаю. Коли орди татарські ходили отут по степах, орли степові ширяли, дикі коні косяками ходили... Ще дід мій розповідав, як він у молодості орла стріляв...

Очі Ониськові сяяли незрозумілим захватом. Здається в той момент він сам знову переживав ту сиву романтичну минувшину.

— А скажіть, будь ласка,—обережно знов запитав Шляховий,—ви, мабуть, оцим цікавитесь, так мовити історією свого краю? Цікаво, як воно ховали колись, що хоронять ці могили...

Онисько звів на Шляховго свої блакитні очі і просто відказав:

— Ні, я тут золота шукав. Тут золото, думав, єсть, а воно...—він з приризством ткнув ногою черепа.

— Золото?—здивувався Шляховий.—Ви золота шукали? А навіщо всно вам, до речі?..

— Як навіщо?—здивувався в свою чергу й Онисько.—Аби тільки було воно, а я вже знайшов би куди його...

Але по обличчі Ониськовому було видно, що він і справді не знає, навіщо йому те золото.

Шляховий узяв черепа й уважно його роздивлявся. Потім звернувся до Ониська:

— Так кажете, що ця річ вам непотрібна? Ви ж тільки золота шукали. Може дозволите мені забрати цього черепа з собою?

— Череп? А навіщо він вам здався?—І враз закивав головою здогадуючись.—Ага-га, я й не туди. Ви ж учитель. Розумію, розумію. Я ж сам колись у школі вчився. Для науки все. Беріть, беріть, хіба мені шкода. Я ще собі такого вирию...

— А він зовсім не такий похнюпа, не такий дивак, як про нього розповідають,—подумав Шляховий.—Правда, він трохи відлюдний, але може за цією відлюдністю криється щось інше. Хто може знати, що твориться темними ночами в самотній хатині за яром.

Але Шляховий пригадав Химу і йому відразу зробились смішними ці думки. Адже ж там живе комсомолка, член Яруганського осередку. Смішно тут щось підозрівати.

— А про віщо це ви замислились?—перебив Онисько його думки.

— Єсть над чим замислюватись,—посміхнувся Шляховий.

— А є, є,—якось чудно підхопив Онисько.—Треба думати, багато думати... Хима мені розповідала колись про вас. Треба озиратися частіше.

Озиратися. Негарне время. Вовки з Басманових лісів ночами приходять. Вони щось чують. Багато їх дуже...

— Вовки, кажете?

— Вовки, вовки... Але вони лишаться... Все лишиться, як і раніше було. Мине осінь, зима, знову пригріє сонечко, травичка знову зазеленіє... Пташки співатимуть, як і завжди... А ви там один одного гризете, у льоху людину запираєте. Воюєте, кров людську проливаєте. Та усе лишиться. І бджілки гудітимуть як і завжди. Воюйте собі... А чичітка однаково гніздечко помостить. І жовтобрюха помостить...

— Он що, дядьку Ониську!.. Авже ж—помостить, ми з цим не воюємо. Хай собі живуть пташки. Та тільки людина над людиною знущатись не буде.

— Знаю це, знаю... Химка це в мене завжди таке торочить. Я—нічого, ні, я—нічого. Консомол—хай. Але ж тільки...—похитав головою.

— Що—тільки?

— Дим! Диму багато. Дивіться!..—Онисько рвучко простяг руку в напрямку до Яруг.

Осінь надвечір'я вже впало на село, з кожного димаря валив густий солом'яний дим. Ніби щільніше притулились одна до одної хатки. Помалу підводився білий волохатий туман.

— Дивіться! Степ! Степ, і степ, і степ... Давній степ, дикий, незайманий... Дивіться—там, над долиною, дим!.. Стопни, стопни, стопни чорного диму. А знаєте—то татари... Сила незлічима, сила страшна. Як же не боятись того диму, скажіть мені? Адже він застилає мені очі і я через його нічого не бачу!...

— Як це ви... чудно якось говорите.

— Ха-ха,—моторошно засміявся Онисько,—чудно, кажете?

А так, так, мене ж люди за чудного вважають. Але я...—Онисько знизив до шепоту свій голос,—але я... не чудний. Ні, я не чудний... А знаєте чому? Тому, що всі вони самі чудні! А про татар—це я для приміру. У диму село... Густий чорний дим—світу білого за ним не видно, очі виїдає...

— Проясниться, дядьку, розвіється. Дим—це добре, значить гаряче палає вогнище.

Онисько похитав головою.

— Ой, ні! Ой, ні, кажу вам. Коли ясно горить—і диму немає. А то—солома гнила тліє, плитки з кізяку...

— І зотліє, до останку згниє!

— Не нам цього ждати. Не нам. Ми не діждемо, задавить нас димом.

— Кар, казала ворона, то так оце й ви. Задавить та не всіх.

Помовчали. Тоді Онисько враз підвівся.

— Час додому. Смеркає.

— А так,—ствердив Шляховий.—Я хотів Химу побачити, щоб приходила завтра в «Просвіту», робота є. Та тепер уже ви, будь ласка, перекажіть їй. Я піду, пізно вже. Забалакалися ми з вами.

— Перекажу. А тільки я в вас ще питаю...

— Питайте.

— Оцього мертвяка ви де приладнаєте? В школі?

— Гадаю, що в школі, в «Просвіті».

— І Химка його бачити буде?

— Авже ж побачить. А що?

— Та я нічого... Дайте мені ще раз у руки, подивлюсь я...

Онисько погладив череп рукою, з якоюсь прихованою думкою зазирнув йому в чорні дірки, де колись були очі.

Ач який... татарин! А колись же й він баньками блимав, на коні їздив. Колись і вогнище розкладав, і... димок, димок курив із вогнища того...

— Та це зовсім не татарин. У цих могилах не татари лежать.

— Однаково. Всі над вогнищем руки гріли. Ач який!.. Зуби в чорта добрячі, як у коня. А тепер...

Все скоїлось в одну мить. Череп упав і покотився в ріллю. Свиснув у повітрі Ониськів заступ, глухий хряск, і замість черепа лишилась серед груддя купка схожих на черепки кісток.

— Звиняйте, нічого,—посміхнувся Онисько.—Навіщо Химці на мертвяків дивитись, хай думає про живе!..

Він скинув на плече заступа і швидко пішов обніжком.

— Хай думає про живе,—тихо проказав Шляховий.—Хай думає про живе...

Він поволі поплентався у напрямку до села. Густий дим і туман стояли над Яругами. Жовтими цяточками світили у далеких хатках вогники.

— Дим, дим,—думав Шляховий.—Солома гнила тліє, кізяки—пригадав Ониськові слова.

І враз повернувся і злісно погрозив у Ониськів бік.

— Бач, що базікає чортова ворона! «Солома гнила, дим»... Ах ти ж... татарин!..

XV.

Продзагін увійшов у Яруги перед заходом сонця, і з вечора у селі вже запанувала моторошна незвичайна тиша. Яруги наїжачились, нашорошено прислухаючись до чогось страшного, неминучого, що ось-ось мусить розітнутись громовим гуркотом над трухлявими стріхами.

Пустельними городами, задвірками глухими, від стріхи до стріхи димом клубились, звивалися, як гадюки, чутки:

— Кажуть, що забиратимуть усе поголовно.

— По пуду на місяць лишатимуть на сім'ю. Сам комисар їхній так сказав...

— Хто ще нічого не вивіз, на місці стрілятимуть...

— Заложників брати будуть...

Причайлись дуки, огню не світять... Міцно позапирані двері. Слухають, прислухаються—ш-шша!..

Звечора ж було оголошено таємну мобілізацію Яружанських комсомольців. Мобілізував Гречуха. Завтра зранку — допомагати продзагону «качати» хліб. Готувався нещадний, рішучий удар по Яружанських глитах.

Вранці другого дня, коли до сільвиконкому зібрались комсомольці і продагент, виявилось, що нема голови виконкому Хоми Максюті.

Гречуха лютував. Без голови не можна було розпочати «викачки».

— Навмисне, собачий син, заподівся десь. Блюдолиз куркулячий! Давно вже знаю його, такого...

Була неділя, і хтось сказав, що Максюта пішов до церкви.

— До церкви? Чи чуєте, куди він пішов? — шаленів Гречуха. — Богу молиться гад безхвостий!.. Не знав куди сховатись од своїх обов'язків! У «дом божий» сховався. Ні, брешеш, і там дістану! Дістану, гаде витрішкуватий!...

І Гречуха побіг просто до церкви. Правилась обідня, але людей було обмаль — саме не до бога. В напівпорожній церкві сумовитим баском бренив голос отця Олександра.

Раптом біля самого вівтаря розлігся владний Гречухин голос:

— Обождіть! Брось, попе, свої балачки! Граждане, ніхто тут не бачив председателя сільсовета Хоми Максюті? Де він є, сукин син?

Обідня спинилась, отець Олександр замовк, ніби поперхнувся словом, «граждане», з жахом і здивованням дивились на грізного Гречуху. А з найтемнішого церковного закапелка смиренно вийшов Максюта.

— Я ось тут... тутечки я, товаришу Гречухо.

Голова не договорив, бо важкий Гречухин кулак впав йому на шию.

— Ти тут, і я тут, г-гадюка!..

І міцно схопивши розгубленого голову сільвиконкому за ковнір, Гречуха, як кабана, виволік його з церкви.

Як тіні, потяглись до сільради селяни. Це ті, що вперто не вивозять «продрозв'юрстки». У самій сільраді прибрано і якось незвичайно урочисто. На стінах розвішано рушники, а стіл у кутку засланий двома червоними парубоцькими поясами (це замість червоного сукна).

Прибрати отак сільраду — Гречухина вигадка.

— Щоб бачили, дуки, куди прийшли. На суд, мовляв, прийшли. Послідній і рішительний неможницький суд! А тому — на стіни рушники, червоним сукном стіл застелити, барвінком долівку потрусити... Щоб бачили, що тут їх не будуть під хвіст цілувати. Годі вже воловодитись!

За столом розсівся увесь «сінедріон». Посередині — продагент, праворуч від його Гречуха з Гармидером, ліворуч секретар сільвиконкому, а збоку, з самого краю, поруч із Шляховим, примостився Хома Максюта. Видно було, що почував він себе дуже ніяково. Маленьке, як кулачок, таранкувате обличчя, ще більше здавалося зібгалось, вся миршава постать зіщулилась і зігнулась удвоє. Увесь його вигляд казав: «дивіться, вони силоміць мене притягли й посадовили сюди. А я, їй-богу, ні в чому неповинний. Найпаче ж боюсь я того, щоб ніхто не подумав, ніби я співчуваю їхнім намірам».

Раз-у-раз розчинялися двері і входив хтось із комсомольців із черговим злісним неплательщиком.

Зараз перед столом зігнувшись і мнучи в руках драного-предраного картуза (певно спеціально знайденого десь на смітнику для такого випадку) стояв Порфирій Рептух. Продагент—молодий хлопчина з орлиним носом і холодними, трохи насмішкуватими сіро-зеленими очима, хитаючись तुлубом взад і вперед, недбало кидав запитання.

— Так от, громадянине Рептух: даси або не даси. І відповіді ми вимагаємо ясної, простої, без ніяких вивертів.

— Та ти ото брось картуза мняти,—несподівано втрутився Гречуха.—Бачимо, що драний. А хлібець усе ж таки вивезеш. Так і знай: хліб або комора. А з комори дорога просто в город. Там знаєш, з вашим братом не панькаються...

Рептух кахикнув, обережно покосився на двох червоноармійців, що стояли тут же біля столу з гвинтовками, і тоненько, як пташка, пропищав:

— Так що, як наскребу півтора, — доведу. Ну, тільки... що?..

— Ні, ні, нам так не треба! — замахав руками продагент. — Чи наскребеш, чи ні, нам до того діла немає. Кажі зразу — доведеш півтора, чи ні?

— Та половину цього стягся б...

— В комору! — заgrimів Гречуха. — В комору його без балачок!

— В останнє питаємо, — підвівся продагент, — даси півтора, чи не даси?

Довга, тонка шия Рептухова ще більше витяглась, рудуватий клинчик борідки дивився злякано й розгублено.

— Красная армія на фронті мрєот — знову заgrimів Гречуха, — од вошей і голоду помирає, а ти, куркульська твоя пика, розвборстки не спольняєш? Ведіть його!

— Так ні? — крикнув і продагент. — Кажі востаннє: ні?

— Я, товаришу, конешно, як наскребу півтора... По праву... Що? А половину, сімдесят п'ять тоб-то, хіба ж я відмовляюсь, чи що...

— Точка! — кинув продагент. — Нам ніколи. В комору! — скинув очима на червоноармійців. — І коли знайдемо в тебе десь на обійсті, амба! Так і запиши: вища міра. Зрозумів?

— Хадім, братішка! — червоноармієць злегка штовхнув Рептуху прикладом у спину.

Для заарештованих було пристосовано простору комору поруч із сільвикономом. Туди й одвели Рептуху.

— Йона Карпенюк! — вигукнув продагент.

Карпенюк підійшов до столу. Це був білявий, з великими блакитними очима вузькоплечий дядько. Біде, ніби воскове обличчя з тонкими губами якось дивно гармонувало з усією його постаттю. І було чудно й незрозуміло — як може людина з такими сумирними очима, з таким тонким, ніби надхненним обличчям, так жагуче, так по-звірячому ненавидіти.

Шляховий мимоволі пригадав випадок із Стратієнком, коли той прийшов до Карпенюка просити коня.

— Справді,—подумав він,—що так виявляє внутрішнє єство людини, як класова боротьба? Що може так розбурхати найнесподіваніші, найприхованіші в таємних закоморках людського серця, почуття? Чи можна ж казати після цього, що обличчя—це люстро людини, яка вона є...

Шляховий бачив, як уп'ялись у Карпенюкову постать десятки цікавих очей. Очевидно, всім було вже відомо, як зустрів недавно Карпенюк неможника Стратієнка. Гармидер якось нервово стріпнувся і зробився раптом неприродньо-діловою людиною. Щось хапливо й уважно почав шукати в паперах.

— Це б пак!—згадав Шляховий.—Адже ж через цього самого Карпенюка Стратієнка чуть не забив сина. Осередок ледве-ледве не втерів навіки одного комсомольця. О, цьому блакитноокому чоловічкові зараз пригадають усе!

І несподівано Шляховий відчув у себе на серці щось тривожне, невловимо-незрозуміле. Що ж це таке? Ні, цього не може бути! Але ж це—так... Ось темний живий клубочок боляче поворухнувся, ще раз, ще... І так зненацька стиснулось серце, ніби порвалась усередині якась тонюсінька ниточка...

Шляховий витер піт, що виступив йому на лобі. Так, він відчув раптом гострий жаль до цієї блідої блакитноокої людини з тонкими, ніби вимученими рисами обличчя.

— Що це зі мною?—майнула раптом думка.—Кого я жалію? Ворога, найлютішого ворога?.. Я його жалію...

— Йона Карпенюк!—пролунав голос Гречухи.—Підійди ближче, ще ближче. Ну, так! Тепер слухай, що тобі казатимуть.

Продагент урочисто підніс угору руку з синім новеньким наганом.

— Громадянине Карпенюк,—вигукнув він,—чи знаєте ви кого ми розстрілюємо з нагана?

Карпенюк мовчав. Жодним рухом не виказав він своїх почувань.

— Ви чуєте, про віщо вас питають?—знову крикнув продагент.—Кого ми розстрілюємо на місці, як собак? Мовчите? Не знаєте? Так я вам скажу: бандитів, дезертирів, злісних куркулів! Розумієте—злісних кур-ку-лів!.. А ти,—раптом перейшов він на «ти»,—ти—куркуль, і до того ще й злісний. Ти—неплательщик розвборстки. Ти—ворог радянській владі, Червоній армії і всьому пролетаріатові! Ворог, кажу я... Так от, я питаю тебе: коли ти вивезеш двісті пудів хліба, що з тебе належить по розвборстці?

Карпенюкові губи ворухнулись:

— Я вже вивіз сто пудів.

— З тебе належить триста. Коли ти вивезеш останні двісті, питаю?

— У мене всього не було двісті. Сорок пудів є зараз на хазяйстві. Та тільки ж у мене сім'я—десять чоловіка. А чим же будемо сіяти на той рік?

І раптом він підняв просто перед себе блакитні, благальні очі. Знову щось боляче шпигнуло Шляхового.

— Очі, очі!—полоснула думка.—Так ось у чім річ!..

— Ні, ні, я не повинен бачити його людських очей, надзвичайних людських очей. Це—ворог, ворог, ворог!.. Спокійно, спокійно. Дивись на інших, вони—залізні, вони—непорушні... Чи не примітив Гречуха цього дурного хвилювання?..

Шляховий здавив кулаками скроні й потупився.

Продагент чітко, роздільно проказав:

— Питаю в-останнє—вивезеш?

Карпенюк мовчки розвів руками.

— Ні?

— Я радий би... сім'я... Немає стільки...

Раптом Гречуха різко нахилився до вуха продавця і щось йому зашепотів. Потім обоє зашепотіли про віщось з Гармидером.

— А на мене ніякої уваги,—промайнула в Шляхового гірка думка. І він зразу ж почервонів: чи не він хіба, єдиний напевне, зпоміж них, тільки-що пожалів цього куркуля, цього найлютішого, найхитрішого з ворогів?.. Яке ж тоді довір'я може бути до нього, жалосливої баби, і чому ж тоді так ображатися?.. Йому нема чого тоді й претендувати на уважне до себе ставлення.

Продагент повернувся до Карпенюка.

— Ось що, громадянин Карпенюк, ми вирішили. Ми віримо вам, що в вас усього сорок пудів у господарстві. Охоче віримо. І ми вас відпускаємо додому. Йдіть собі. Але спочатку ви повинні дати нам підписку, що кажете правду. Розумієте, цього вимагає форма. Ви згодні? Звичайно, попереджуємо, що коли ви дасте підписку і збрешете, вас чекає... погане, зовсім погане. Розумієте? Так от, дасте підписку?

Карпенюк на мить замислився. Шляховий бачив, як у сумирних блакитних очах його скупчилась якась думка. І еґраз ці счі стали вперті, застигли. Карпенюк випростався.

— Я згодний... Дам таку підписку.

Коли він підписував клаптик паперу, що його підсунув секретар, Шляховий намагався відгадати, що тут замислив Гречуха. Не повірили ж вони, справді, Карпенюкові. І блискавична здогадка раптом блиснула йому в голову.

— Так, так, саме тому, що не повірили, саме тому й відпустили його так швидко. Але підписка все пояснює. Вони ж узяли підписку! Підписку! І Карпенюк її дав. Дав, бо певен, мабуть, що ніякого хліба в нього не знайдуть. А Гречуха взяв підписку, бо певен, що хліб знайдуть. І тоді... тоді вони всі помстяться над ворогом. Помстяться жорстоко, нещадно... Так, це план, якого міг вигадати тільки Гречуха. Він не бачить людських очей у ворога. Для нього ворог—є тільки ворог!

Раптом Гречуха глухо завовтузився на своєму місці, обвів очима всіх присутніх і зупинився на Шляховому.

— Товаришу Шляховий,—промовив він,—чи не знаєш, чого це й досі немає твого хазяїна?

— Хазяїна? — роблено здивувався Шляховий, — у мене немає й не було ніколи ніякого хазяїна, я не худоба.

— Тут не до жартів. Чому й досі немає Спиридона Голуба?

— Не знаю. Я не відповідаю за кожного куркуля.

Якась думка весело стрибнула в Гречухиних зінницях.

— Так ось про віщо ми тебе попрохаємо. Збігай, будь ласка, до Голуба, заарештуй його й негайно дуй із ним сюди. Візьми з собою червоноармійця.

На мить він спинився, не зводячи із Шляхового запитливих вивчаючих очей і очікуючи.

— Підеш?

— Ось воно, ось знову іспит, — майнуло в Шляхового. — Посилає заарештувати дуку, у якого, знає, я на квартирі. Прекрасно! Доручення не злякаюсь. Хай знає, що він у мені помиляється!...

Шляховий хутко підвівся з місця.

— Голуба? Спиридона Голуба? Зараз буде тут. Аби тільки дома застати його.

Востаннє блиснули Гречухині зінниці — якось не то з задоволенням, не то неймовірно. Шляховий вийшов на двір. І тільки тут відчув, як важко йому виконати доручення. Він знав, що заарештувати Спиридона треба — Спиридона-куркуля, злісного куркуля, одвертого активного ворога. Знав, що Голуб не виконав і половини розверстки, а в його ж не одна сотня пудів хліба прихована.

Знав це, а проте щось сковувало рухи, спутувало ноги. Шляховий почував, що от-от і він поверне назад, піде кудись в інший бік. Він не уявляв собі, як він прийде до Спиридона в хату, де сам живе і харчується за рахунок цього ж таки Спиридона, і заарештує його. А десь, зі споду вже підіймалась така знайома, болюча і цілюща в той же час, хвиля призи́рства до себе, почуття своєї нікчемности.

Людське безсилля може бути страшною силою, і тільки воно показує справжню людину, яка вона є, без машкари і шкаралупи. Відчуття свого безсилля є могутній двигун поступу людського, могутній побудник вічного бунту людського духу. І коли одна тільки думка про свою нікчемність призводить одних до каптуляції перед життям і боротьбою, в інших навпаки, вона перетворюється на жагуче, непереможне бажання бути сильним, як сильний і звабний створений марінням образ.

Шляховий відчув, як де-далі призи́рство до себе за свою легкодухкість починає сповнювати всю його істоту. Почуття свого безсилля вже пече його полум'ям, нестерпуче, боляче стьобає залізним паліччям. Невже він, Шляховий, справді така нікчемність, неже він таки справді нездатний ні на який активний вчинок у великій боротьбі? Чи не випадково підняв він десь на запи́ленім шляху меч і панцир бійця?

Але що це? Просто назустріч знайоме, широке й похмуре обличчя. Спиридон! Спиридон Голуб! Куди ж це він? Зараз треба зупинити, сказати... А може...

— Громадянине... Спиридон Голуб!—ураз чітко й твердо.—А я за вами. Маю наказа... заарештувати вас. Прошу зараз іти до...

— До зборні? Я оце й сам іду. Не буду ждати, поки поведуть, як бугая, на налігачі. Хоч і так уже на нас налігач добрий...

— То правда. Такі хазяїни, як ви, зробили налігача путнього, добрячого. Щоб не скинули.

Спиридон здивовано глянув на Шляхового. Він не чув раніше ніколи від його такої, повної зненависти, мови.

— Що це ви... такі сьогодні?..

— Я завжди такий... Завжди.

XVI.

Гречуха взяв з собою Гармидера, Лазарчука й Шляхового. З сільвиконкому вийшли всі вкупі й пішли вулицею. Озирнувшись Шляховий побачив трьох червоноармійців, що йшли з гвинтівками слідом.

Гречуха йшов попереду, твердо відбиваючи правою ногою такт. Інколи він озирався на червоноармійців, що трохи відстали, ніби поглядом закликаючи їх іти швидче.

Шляховий здогадався, що йшли вони до когось на трус. Спитав про це Гречуху, але той тільки рукою махнув. Мовляв, як прийдемо, тоді й узнаєш.

Гармидер намагався не відставати від Гречухи, йти з ним поруч. Але Гречуха поспішав, і Гармидер, щоб не відстати, чудно дріботів ногами й підбігав.

Раптом розчервонілий Гречуха спинився й повернувся до товаришів:

— Хлопці, ми йдемо зараз трусити хліб. Дуже важлива, відповідальна справа. До кого першого завітаємо? По списку — він зазирнув у клаптик паперу,—по списку тут стоїть першим Йона Карпенюк.

— Карпенюк!—здрігнувся Шляховий.—Це та блакитноока лагідна людина з такими... з такими людськими сумирними очима... Значить Гречуха й Гармидер хотять виконати таки свого плану. Не забули!

— Чи Карпенюк, то й Карпенюк,—ніби цілком спокійно погодився Гармидер, але в зінницях йому нараз спалахнули якісь чудні блискучі язички.—Чи Карпенюк, то й Карпенюк. У того хоча й важко відшукати, але ж і є. Ма'ть пудів із триста приховав.

— І розписочка не допоможе. Чи так, Лавріне?

— Тепер йому з тією розписочкою, як знайдемо хліб, амба буде.

Шляховий ішов і думав. Він не розумів, нащо Йона Карпенюк дав підписку. Невже таки в його справді немає хліба? Цього не може бути. Що ж тоді? Бравування? Ні, і це неможливе. Куркуль, та ще такий, як Карпенюк, спочатку десять разів із усіх боків обміркує кожний свій вчинок, кожнісінький крок. Тут, значить, щось інше. Чи не думає, часом він, що пшениця його прихвана в такому надійному місці, де не тільки Гречуха, а й сатана її не знайде? Дуже можливо, дуже можливо. Адже ж дуки тепер так навчилися хорати збіжжя, що й досвідчений шукач не відшукає.

Карпенюк жив на краю села, на згір'ї, за ставком. Його обійстя одним боком виходило просто на поле, і коли, було, їдеш з волости, ще здалеку бачиш, як маячать дві величезних Карпенюкових клуні. В бік села подвір'я знижувалось. Чепурний будиночок під зеленим залізом, із фарбованими в синє віконницями, вікнами дивився просто на вулицю. Ліворуч був сливник, а далі біля городів, у низині копанки, звідки жінки брали воду поливати Карпенюкову розсаду.

Про Йону Карпенюка на селі ходило багато чуток. Казали, що багатство він збудував на крові своєї дитини. З цього приводу розповідали таке:

Жив колись у Яругах харпак і п'яниця Харитон Карпенюк. З горілки й помер. Свогому синові Йоні він лишив у спадщину чорну підсліпувату халупу та пару гострих кілків, що стирчали на місці від колишнього тину. Проте Йона хоча й з горем, почав господарювати, одружився і вже мав сина, коли одного пізнього вечора, як у полі лютувала й казилась пурга, хтось постукав у віконце його хати.

Це був багатий прасол, що скуповував у селян худобу. Його захопила в дорозі хуртовина і випадково він потрапив з поля просто до Карпенюкової хати.

Вранці другого дня, коли, переночувавши, прасол поїхав собі геть, Йонів синок, хлоп'я семи років, приніс батькові невеличкий клуночок, повний грошей, що він знайшов його в снігу на подвір'ї.

Незабаром повернувся і прасол. Він згубив гроші. Але Йона Карпенюк вперто затаїв синову знахідку. Прасол пам'ятав, що коли він виходив з Карпенюкової хати, заповідний клуночок був іще при ньому. Отже припустити, що його вкрадено, як він спав, неможна було. Найпевнішою була та думка, що гроші згубилися десь чи то на подвір'ї Карпенюковому, чи недалеко біля нього.

Однак ніякі розшуки не допомогли. Гроші зникли загадково і безповоротно. Даремно прасол на колінах молив Йону признатися, чи не знайшов він, бува, клуночка. Даремно прохав повернути йому, коли знайшов, хоча б одну тисячу. В клуночкові ж було цілих п'ять тисяч карбованців «катеринками».

З того часу Йона Карпенюк почав багатіти. Обережно, вичікуючи час, але з кожним роком все більше і більше. То, дивись, корівку купив, через півроку зручний шматочок земельки трапився. Ще через рік, дивись, пара добрих коней завелася. А далі й клуня виросла, округла та висока. Ще рік минув, а Йона вже лісу навіз, хату нову будувати збирається... Де-далі хазяйство росте, руки робочі до нього потрібні. Наймитів почав тримати. Цілісінький день пораються—то на полі, то біля худоби. А роботи тієї стало—робиш, робиш, ніяк усього не переробиш.

А от дітей у Йони більше немає. І першого сина, що багатство своєму батькові знайшов у снігу, немає. Таємно й назавжди зникло семилітнє хлоп'я Йонове. Зникло тоді ж, на другий день, як принесло батькові клуночка. Батько увесь час на ставок указував. Поїхало, мовляв, із grindжоля-

тами на ставок. У проруб шубовстнуло, не інакше. А там уже під лід затягло.

Але ніхто з дівчор, що гуляли того дня на ставку, не бачили там Йонового сина. Ніколи ніхто не знайшов потім навіть його трупа. А тайний, стовухий поговір людський нишком плазував від хати до хати. Сам Йона, мовляв, забив свого сінка, щоб не базікнув нікому, бува, про знайдені гроші. Забив, мовляв, і тіло так десь закопав, що ніхто його не знайде.

Ідучи до Карпенюка, Шляховий пригадав тепер чутки про Йону, про знахідку клучочка з грошима і вбивство сина.

— Брехня,—подумав.—Хіба може людина з такими лагідними, з такими блакитними очима піти на душогубство? Та навіть... чи вміє, чи зможе така людина збрехати? Хоча б і про хліб. Мабуть таки й справді у нього немає ніяких схованок.

І враз знову пригадався випадок із Стратієнком, і знову сумнів заліз до серця.

— А хіба не дати коней, щоб повезти хвору до лікаря, хіба це не є душогубство? А Карпенюкове знушання над своїми наймитами, про яке ходять такі жахливі чутки? Ні, справді краще не бачити тих людських очей. Краще не бачити й не чути, як б'ється у ворога серце, як пульсує його кров і живі думки людини загортаються й гаснуть у живих людських очах!

Червоноармійці наздогнали Гречуху й пішли всі вкупі. Куций Мишко Лазарчук намагався йти близько поруч Шляхового. Здавалось, що його зовсім не цікавить усе те, що коїться навкруги. І те, що говорять між собою товариші, і те, куди вони всі йдуть. Навіть чорні, прудкі оченята ніби застигли і затуманились якоюсь невідгадною, впертою думкою. Хто зна, чи не нову якусь «проблему» розв'язував зараз Лазарчук. І справді, він якось ніяково кахикнув.

— Що, Лазарчук?—повернувся до нього Шляховий.—Мабуть щось сказати цікаве хочеш?

— Та ні... От я тільки зараз таке думаю... От ми йдемо всі забирати хліб. І заберемо. І скрізь забирають, у кулаків, значить... Ну тільки мене тривожить: хто так віддає задурно свої достатки? Ніхто так задурно не віддає. Платити доведеться.

— Цеб-то?

Лазарчук зморщив лоба, навіть зупинився на мить, а тоді ніби щось збагнувши, почав доводити переконано, поспішно відшукуючи потрібні йому слова.

— От кажуть, що ми у буржуїв забрали все, усі їхні достатки. Забрали, мовляв, і амба! А чи віддали ж вони нам ті свої достатки? І я скажу, що не віддали задурно, а ми заплатили за них. Та ще й добре заплатили. Скільки на кривавому фронті погинуло наших? А скільки зараз щодня отам на польському фронті або із Урангельом погубає? А це ж хіба ми не платимо? Ого, ще й як платимо. Добра ціна—сама кров та

людське м'ясо. От і виходить—не задурно забрали, а за харошу ціну. Бо дурно ж ніхто не віддає.

— Правильно, буржуазія ніколи не віддасть дурно своїх фабрик та капіталів пролетаріям. Тільки у збройній боротьбі ми змогли здобути собі все те. Що ж тебе тривожить?

— А ось і тривожить, що за хлібець іще платити доведеться. Куркулям. Невже воно так таки й не можна, щоб задурно?

Щось тьохнуло в грудях у Шляхового. Безумовно, Лазарчук чогось не доказав, щось сховав у своїх думках. Треба спитати, непомітно довідатись. Невже платити доведеться так швидко й несподівано? Справді, коли кожний буде ховатись у цей час із своїми думками й підозріннями, то так дуже легко можна й банду прогавити. Ні, обов'язково й негайно довідатись.

Шляховий зробив байдужий вигляд і, ніби між іншим, напівжартуючи кинув:

— А ти ж як це знаєш, що і в Яругах платити доведеться? А в мене, зовсім інша думка. Мені здається, що Яружанські куркулі так налякані, що й писнути зараз не сміють, не то що там про якусь платню їм думати...

— Знаєте... я скажу вам одну сторію. Ну, тільки, їй-бо, не брехати му. І не думайте, що я той... Саму правду...

— Коли кажеш, що правда, повірю.

Лазарчук роздумливо розтягав слова:

— Знаєте, у Яругах якісь чужі люди з'явились...

— Де? Коли?

— Ну, от ідеш отак вулицею, коли назустріч незнайомий дядько. Трьох таких зустрічав неяружанських. А я ж усіх яружанських знаю, як свої штани. І такі підозрительні дядьки... Коли б не підслані з якої банди. Навколо ж усюди кружляють...

— Зараз не страшно. У нас червоноармійський загін.

— Ну, тільки ж він довго не буде. Хліб забере та й гайда до міста.

А платити доведеться нам...

Розмову перебив вигук Гречухи:

— Стій!

Всі зупинились. Гречуха заклопотано оглянув свій невеликий загін.

— Червоноармійці вперед!—скомандував він.—За ними всі останні. Рушниці тримати наготові. Треба таким порядком зайти до кулака, аби він знав, що це проти нього залізні штики наставлено. Щоб знав, чия сила!

Справді, Карпенюкове обійстя було зовсім недалеко. Одчинили ворота і ввійшли. Два величезних кудлатих пси кинулися на загін. Гармидер підніс угору свого старого нагана й випалив. Але собак уже не було й близько. Напевно вони мали не аби-який досвід і знали, що з людьми, які роблять грім і вогонь із невеликих чорних речей, жартувати не можна.

А ось і сам хазяїн! Йона Карпенюк поспішає назустріч і по його зблідому обличчі видно, як він хвилюється. Гречуха підійшов близько-близько і втупив у нього свої вогневі очі. Той не витримав і одвів свій погляд.

— Прийшли, Карпенюк, за твоїм хлібом,—загримів Гречуха.—Веди нас, де він у тебе є.

Йона знизав плечима і безсило розвів руками.

— Аж чудно мені. Хіба я підписки не дав вам, чи що?

— Значить, підтверджуєш, що хліба в тебе немає?

— Пудів сорок на все хазяйство.

Гречуха різко повернувся, шарпнув себе рукою за картуза.

— Хлопці, шукайте! Все подвір'я догори дрига перевернути, город увесь скопати!..

Карпенюк стояв збоку і посміхався блідою, тріпотливою посмішкою. Блакитні очі заволокала якась мла. В білястих вусах тримтіло кілька хлібних крихот, мабуть саме обідав, коли прийшли несподівані гості.

Всі розсипались по всіх закутках, по всіх закапелках широкого подвір'я. Гречуха метався скрізь і скрізь давав свої розпорядження й поради. Вже пильно досліджено хату й комори, у льохах вивчено кожний куточок, навіть великий саж та ясла оглянули ретельні очі.

Але хліба ніде не було. Тільки в засіках знайшли ссипаної пудів з сорок пшениці й жита. Та з цим хазяїн не таївся. Треба було відшукати сотні пудів, які безперечно десь є і так майстерно сховані від людського ока.

Всі заморились, але Йона навпаки, набрав тепер спокійного, впевненого вигляду. Він ходив усюди за тими, хто шукав і, жартуючи навіть підгонив:

— Шукайте прошу вас, шукайте краще. Вч, я бачу, погано шукаєте. Може що й знайдете путяще. Хто й зна, воно буває...

Шляховий шукав нарівні з іншими. Він сам обслідував клуню, довгою ключкою штрикав у стоги соломи, лазив на горіще. Ні, хліба ніде не було й сліду. Не раз відчував він на своїй спині запитливий Гречухин погляд і тоді ще з більшим завзяттям брався до трусу.

Якось біля льоху він віч-на-віч стикнувся з Гречухою. Той роздратовано скинув на нього свої брови.

— Що, шукаєш? Нічого не знайшов і досі? А теж, пиндючиться, мов і справді парсона...

Від усієї постати Гречухиної, від його голосу, від нервових неприродних рухів, віяло втомою і прихованою злістю. Ще б пак! Даремно загаляли стільки часу, а до того ж куркуль іще й посміється над усіма ними.

Шляховий відчув, як кров зашарила йому обличчя від несправедливої образи. Хіба не трусив він укупі з іншими? Хіба мало втомився? Чим же він винен, що в Карпенюка таки справді хліба ніде не заховано?

Захотілось сказати Гречусі щось гостре, таке ж образливе. Шляховий примружив очі, похитав головою й удавано-спокійно промовив:

— Ах, шкода! Ах, як шкода! Немає хлібця. Виходить, у всьому тепер найбільше винен Шляховий. А мені, проте, здається, що куркулі найбільше глузуватимуть все ж таки з вас, товаришу Гречуха.

Злорадність брєніла в його голосі. В цю хвилину він жагуче бажав, таки справді повернутись від Йони ні з чим. Нехай, на зло Гречусі.

— Ех, мамашу його в яблучко!—підійшов молодий безвусий червоноармієць із рясними вузликами угрів на щоках.—Все барахло перетрусили, та ніде й макового зерна. Бєдними кулаки поробились ниньки.

— Ні-телень!—підтвердив підходячи Гармидер.—Хто зна, може десь у степу в його ями є. Ну, коли б же й вистежили...—погрозив він кулаком у повітря.

Молодий парубок, капловухий, без картуза, з чорним дротяним волоссям, що стирчало йому на голові, як щітка, вже втретє нерішуче наблизився до Гречухи.

А тобі тут чого треба?—повернувся до нього Гармидер. Наймитуєш у Карпенюка?

— Атож,—ніяково озирнувся парубок.

— Чого ж ти тут крутишся? Шпійон Карпенюків, чи що?—покосився Гречуха.—І враз із якимись чудними очима хутко ступив два кроки до парубка.

Парубок просто в Гречухине вухо зашепотів щось поспішно, тривожно. І раптом, повернувшись, хутко без оглядки, пішов до хати.

Все скоїлось за мить. Гречуха випростався, чорні брови вигравали бую, картуз поліз на потилицю.

— Ходім!—неголосно, стримуючись, кинув він. — Сказав, наймит сказав!

Шляховий в першу мить не втямив, що таке сказав наймит і від чого так раптово змінився Гречуха. І вже коли слідом за іншими він убіг у простору Карпенюкову клуню, коли побачив тремтячу і раптом одвислу губу Йонину, тоді тільки йому стало все ясно.

Звідкись узялися два заступи, гуртом хутко одгребли купу полови, гребли руками, чобітьми... І вже полетіла в усі боки чорна земля. Жадібними руками тягли очерет, важко дихали, різали до крові пальці, і тоді перед блискучими гарячими очима відкрилась невеличка округла дірка...

Яма! Ось вона—яма! Ось вона! Ось вона!..

Тоді всі, наче по команді, підвелися і стали над ямою. Над ямою!..

Стояли мовчки й дивилися, ніби загіпнотизовані, в її чорну пашу.

Шляховий звів очі і просто перед собою побачив Гречуху. В ту ж мить, ніби у відповідь на цей позір, Гречуха стріпнувся і висмоктав крізь міцно затиснені зуби:

— Виходить, тов-вариш-шу Шляховий, ніх-то н-не буд-де глузув-вати з Гречух-хи?

Поруч нерухомого застиглого Гармидера стояв Лазарчук і хутко перебігав тепер очима по лицах присутніх.

— От бачте, й знайшли,—протяг він ніби здивовано, і це в нього вийшло так, наче він і сам не вірив, що яма з хлібом ось тут, у нього під ногами.

Збоку від Лазарчука горбатились червоноармійці і в одного з них був такий вигляд, ніби йому ніяково за куркуля-хазяїна, що той заховав хліб, брехав, підлабузнювався. Глянувши на того червоноармійця, можна було подумати, що хліб заховав не куркуль, а він сам.

Гречуха раптом голосно зідхнув і важко повернув голову вбік. Очі всіх напружено, прибитою сукою, поплазували за його поглядом.

Там, під стінкою клуні, притиснувшись до тієї стінки, кам'янів Йона. Замість обличчя у нього було щось біле, крейдяна невиразна пляма, а в ній розгорались і гасли два живих синювато-кривавих кришталі.

Тоді зловісно затупала тиша—Гречуха ступив близько-близько до гострої постаті біля стінки. Ступив і звів могутню руку...

— Вдарить? Невже вдарить?—спалахнула блискавка думки і Шляховий ступив слідом.—Він хоче його бити, бити?...

Знову болем стиснулось серце і в уяві зринули такі знайомі, людські блакитні очі...

Гах!—з усього розмаху, дуже вдарив Гречуха.

Йона мовчки, як обапол, хитнувся вбік і, чипляючись за стінку клуні, тихенько осів униз. Повільно, з тримтячим зусиллям звелась його рука і лапнула обличчя. І враз зробилась липкою від чогось гарячого, що текло по губах і капало на підборіддя.

— Оце тобі... хліб!

Гах!

— Оце тобі розв'язка!

Гах! Гах!

— Яма!.. Стратієнко!..

Щось рвонуло Шляхового вперед. Майже не усвідомлюючи, що робить, він з усієї сили обхопив ззаду тверді Гречухині плечі. На мить почув, як бурхливо бахає біля самого вуха Гречухине серце...

І враз міцний удар по щелепах відкинув Шляхового геть.

XVII.

Невисокий жовтогарячий місяць хилитався в патлах далеких буряних осокорів. Над полем плазувала вовча пустельна тиша і десь зовсім недалечко, в сухому бур'яні на межі, сумовито клацав голодним язиком тривожний вітер.

Тут, за селом, Шляховий і Хима спинились.

— Ні, пустіть руку,—сказала вона.—Я далі піду сама.

Але він міцно тримав її. Він знав, що тепер ця дівчина вже назавжди загублена для нього і хотів сказати їй востаннє щось тихе й тепле.

Десять глибоко в його ворухився ще сумнів—чи добре він зробив, що сказав їй усе. Так, він був з нею одвертим і сказав, просто й мужньо, що кохає іншу, і навіть не заховав її прізвища. Що ж—Катря Голуб, він із цим зовсім не таїться. А коли кохає іншу, значить її, Химу, кохати не може.

Ну чого ж тут не зрозуміти? Здається все ясно. А вона, Хима, стояла добру хвилину з затьмареними очима, не могла собі відразу усвідомити цього. А може... може дуже тяжко їй було це? Та хіба він, Шляховий, хоч краплиночку винен у цьому? Хіба не чесно, зрештою, зробив він, коли одверто в усьому відкрився? Хима ж—комсомолка, Хима—товариш. А кохати... Ні, він не може її кохати...

Що ж їй сказати таке на прощання? Що сказати, щоб не тяжко було їй на серці? Адже він певний, що дівчині зараз тяжко. Він відчув і без її наївних напівнатяків всю глибочінь її почуття до нього. Відчув її ревності за прихованим жадібним розпитуванням про Катрю. Ні, йому не видались за несподівані й дивні її раптові химерні сльози у нього на грудях.

— Пустіть руку!—повторила вона.—Мені треба йти.

— Химо... Химочко...

— Пустіть!

— Химо, хіба ж я винен? Я ж тобі сказав усе по-правді. Чи ліпше ж було б, коли б я почав тобі брехати?

— Пустіть!—востаннє шарпнулась зігнута принижена постать.—Пустіть!—вирвала руку.

Зашамотів сухий бур'ян, клацнув біля самого вуха розхристаний вітер і скажено подався доганяти маленький чорний силует вдалині...

Хима швидко йшла ріллею, спотикалась на чорній грудді, з очей по щоках безупинно котились великі краплини, великі, як град, мокрі й солоні. Вітер наздогнав її, шарпнув хустку, люто рвонув спідницю, і раптом штовхнув у бік, Хима впала на коліно, підвелась, і знову, хитаючись на ріллі, посунула далі.

Ось і яр; місяць піднявся вище, і тепер видно урвисько, поросле темними кущами. Там на дні гуляє осінь, там тихо, бо вітер не залітає туди, там осінні затишні кущі глоду й шипшини. Зараз із-за повороту майне жовтий вогник. Зараз Хима буде вдома.

Та ось бачить вона: три тіні йдуть їй назустріч. Вона відчуває раптом, що тут щось непевне. Вона вагається і хоче звернути кудись убік.

Але це не тіні. Хима чує, як ступають, вогко й непритамовано, три пари чобіт. Троє велетнів виросло перед нею. Шкарубкі пальці беруть її за підборіддя. Довгі щупальці мацають, розбіглися по тілі...

— Кисломоночка... сучечка...

Раптом ув очах повстала гаряча плівка, на мить заступила все. Хима знає цей голос... це той, що приходив тоді з Петром, дезертир... З ним Петро. Це його пальці вп'ялися їй у плечі червоними п'ятаками. А третій? Його вона знала, знала його—грубий пузатий страхопуд, жахливий, гідкий...

І раптом вона кричить. Так востаннє кричить заблукалий в хуртечі, напівзамерзлий перехожий. Так востаннє зойкає на різниці напівзабитий віл і намагається піднятися на ноги.

Вона закричала, дико, пронизливо, бо вже знала, хто—третій.

Ну чого ж тут не зрозуміти? Здається все ясно. А вона, Хима, стояла добру хвилину з затьмареними очима, не могла собі відразу усвідомити цього. А може... може дуже тяжко їй було це? Та хіба він, Шляховий, хоч краплиночку винен у цьому? Хіба не чесно, зрештою, зробив він, коли одверто в усьому відкрився? Хима ж—комсомолка, Хима—товариш. А кохати... Ні, він не може її кохати...

Що ж їй сказати таке на прощання? Що сказати, щоб не тяжко було їй на серці? Адже він певний, що дівчині зараз тяжко. Він відчув і без її наївних напівнятків всю глибочінь її почуття до нього. Відчув її ревності за прихованим жадібним розпитуванням про Катрю. Ні, йому не видались за несподівані й дивні її раптові химерні сльози у нього на грудях.

— Пустить руку!—повторила вона.—Мені треба йти.

— Химо... Химочко...

— Пустить!

— Химо, хіба ж я винен? Я ж тобі сказав усе по-правді. Чи ліпше ж було б, коли б я почав тобі брехати?

— Пустить!—востаннє шарпнулась зігнута принижена постать.—Пустить!—вирвала руку.

Зашамотів сухий бур'ян, клацнув біля самого вуха розхристаний вітер і скажено подався доганяти маленький чорний силует вдалині...

Хима швидко йшла ріллею, спотикалась на чорній грудді, з очей по щоках безупинно котились великі краплини, великі, як град, мокрі й солоні. Вітер наздогнав її, шарпнув хустку, люто рвонув спідницю, і раптом штовхнув у бік, Хима впала на коліно, підвелась, і знову, хитаючись на риллі, посунула далі.

Ось і яр; місяць піднявся вище, і тепер видно урвисько, поросле темними кущами. Там на дні гуляє осінь, там тихо, бо вітер не залітає туди, там осінні затишні кущі глоду й шипшини. Зараз із-за повороту майне жовтий вогник. Зараз Хима буде вдома.

Та ось бачить вона: три тіні йдуть їй назустріч. Вона відчуває раптом, що тут щось непевне. Вона вагається і хоче звернути кудись убік.

Але це не тіні. Хима чує, як ступають, вогко й непритамовано, три пари чобіт. Троє велетнів виросло перед нею. Шкарубкі пальці беруть її за підборіддя. Довгі щупальці мацають, розбіглися по тілі...

— Кисломоночка... сучечка...

Раптом ув очах повсталала гаряча плівка, на мить заступила все. Хима знає цей голос... це той, що приходив тоді з Петром, дезертир... З ним Петро. Це його пальці вп'ялися їй у плечі червоними п'ятаками. А третій? Його вона знала, знала його—грубий пузатий страхопуд, жадливий, гидкий...

І раптом вона кричить. Так востаннє кричить заблукалий в хуртечі, напівзамерзлий перехожий. Так востаннє зойкає на різниці напівзабитий віл і намагається піднятися на ноги.

Вона закричала, дико, пронизливо, бо вже знала, хто—третій.

Скирда! Він із
І ще раз сказа
— Ну, кислом
Тоді той, треті
— Шша, ти!..

До Яружанськ
треба забрати надіс
Чудновець, де був в

— Нарешті до

Блідою шумихо
на сонні далекі вітр
останньою старечою

Шляховий пові
прілого листу, гнили
них, акуратно склад

Хотілось тихо, б
думати, нічим не по
без жалю розривали

— Як це все, зр
ба бул мені заступат
чуха? За діло, безум

— А чим мав він
думка. Сумнів боліс
шпигав десь у грудях

Гречуха зробив так,
Справді, в жорс

Хліб! Силу золотого
володів цим скарбом.

лоно землі. І це для
ній, босій Червоній а

Звичайно, велик
знав, що треба робит
його буде виявлено.

Злочинців караю
а для попередження і

плять вони на хибни
міцніше впливає вона
передити інших—дося

— Так, Гречуха
Карпенюка заарештув
не справило б такого
тут, на місці злочину

Скирда! Він із ними, з дезертирами! Мартин Скирда! Скирда!..

І ще раз сказав Петрів товариш:

— Ну, кисломоночка, пізнаєш, чи що?

Тоді той, третій, підійшов ззаду і здавив їй рота глухою долонею.

— Шша, ти!..

XVIII.

До Яружанського сільвиконкому надіслали з волнаросвіти папірця— треба забрати надіслану з повіту невеличку бібліотеку для «Просвіти». До Чудновець, де був волвиконком, верстов із сім. Шляховий подався пішки.

— Нарешті дочекались,—радів він.—Аж ось коли про Яруги згадали...

Блідою шумихою лягало випите за літо сонце на застигли обриси дерев, на сонні далекі вітряки. День видався по осінньому задумливий, теплий останньою старечою теплою.

Шляховий повільно йшов прозорим узліссям. Пахло вогкими випарами прілого листу, гнилих пеньків, несло опеньками, пахли тирсою купи напиленних, акуратно складених дров.

Хотілось тихо, безвільно йти кудись просто перед собою, ні про віщо не думати, нічим не полахати спокійного споглядання. Але настирливі думки без жалю розривали химерне мереживо млявості.

— Як це все, зрештою, гідко вийшло,—думав Шляховий.—Ну чого треба було мені заступатись за якогось куркуля? Хіба не за діло бив його Гречуха? За діло, безумовно, за діло.

— А чим мав він право сам розправу чинити, без суду?—зринула інша думка. Сумнів болісний, гострий, як небаченої гостроти жало, раз-у-раз шпигав десь у грудях. Але й тут міркування підказувало Шляховому, що Гречуха зробив так, як було потрібно зробити в той момент.

Справді, в жорстокого ворога, в хитрого злісного дуки, знайшли хліб. Хліб! Силу золотого, дорогоцінного, живодайного хліба! І він, дука, один володів цим скарбом. Він сховав його від людського зору, віддав у глибоке лоно землі. І це для того, щоб не пішом цей скарб Червоній армії, голодній, босій Червоній армії! Вошивій, обдертій, знесиленій Червоній армії!

Звичайно, велику вину взяв на свої плечі Йона Карпенюк, і Гречуха знав, що треба робити. Сам же розумів дука, на віщо йде, в разі вчинок його буде виявлено.

Злочинців карають, звичайно, не на те, щоб покарати, чи виправити, а для попередження інших, для показу іншим того, що чекає їх, у разі ступлять вони на хибний шлях. Чим швидче настигне винуватця кара, тим міцніше впливає вона на громаду, тим більше шансів того, що мети—попередити інших—досягнуто.

— Так, Гречуха вчинив цілком правдиво,—думав Шляховий. Коли б Карпенюка заарештували, відправили до міста і там навіть розстріляли, це не справило б такого вражіння, як червона юшка з його розбитого носа тут, на місці злочину. Це не є самосуд. Коли навколо блукають банди, а

Червона армія змагається голодною, треба активної революційної дії. В цей тривожний час вчинок Гречухи—не самосуд.

І таким мізерним, нікому непотрібним, таким жалюгідним здалося тепер Шляховому його заступництво за куркуля.

— Ух ти, сердобільна жабо,—картав він себе.—Злякався, що в глитає буде розбитий ніс! Та дай цьому глитаєві інші умови і він, не замишлюючись, важкими чобітьми розчавить голову першому-ліпшому неможникові, кожному комсомольцеві. О, від нього милосердя не жди, він не подивиться на те, що в тебе живі блакитні очі. Часу немає чекати на суд, коли ти сидиш на пороховому льоху, коли ти оточений хижими вовчими очима і рідна армія голодна й роззута.

Згадалися здивовані й повні зневаги погляди Лавріна, червоноармійців і навіть Лазарчука. Призирство світилось у тих поглядах, призирство до нього, до Шляхового. А Гречуха? Він мовчки дав йому дужого штовхана, ткнув ліктем у щелепи і спокійно одвернувся. Він навіть не глянув на нього, він цілком зневажав, всім своїм серцем, ніжношкірого білоручку, нездатного до жодної боротьби. Білоручку, що кинувся на захист—кого? Найлютішого вовка, вовка, що придбав собі людську породу. Як же не зневажати такого?

Шляховий звернув із стежки й пішов через лісову галявину навпростець. З кожним кроком назустріч йому впливали округлі твердоногі дуби, згряя білокорих берізок тікала кудись у глибину хащів, дикі груші спокійно мерехтіли строкатими, то жовтогарячими, то червіньковими фартухами.

Щось темне майнуло ліворуч між стовбурами і якась дівчина вийшла на галявину. Вийшла і враз скам'яніла: вона побачила Шляхового. Стояла розгублена, збентежені очі кліпали й тікали на всі боки, пальці вчепились за край хустки з тримтячим зусиллям.

— Катря?—скрикнув здивований Шляховий.—Звідкіля ти тут узлася в лісі? Чого блукаєш?

І тут тільки примітив він її збентеженість і зблідле обличчя. Якесь темне підозріння, якась неясна, майже несвідома думка ворухнулась десь у нього і зникла.

— Що з тобою, Катре?...

Вона вже оговталась.

— А з тобою що? Куди топаєш?

— Але ж, Катре... чого ти тут?

— От, який ти чудний. Ну, просто блукаю. Розумієш, блукаю собі... Я люблю ліс в-осени... Це—моє життя. Іду собі, йду... Тихо так навколо, гарно...

Шляховий дивився їй у вічі й почував щось непевне в її словах. Ні, щось ховає від його Катря, в неї є якась таємниця. Чого так блукати в лісі? І чому так збентежилась і збілділа вона?

Так вони стояли одно проти одного й перекидались млявими, непотрібними словами. Але потрібного, справжнього слова не було. Воно було скуто чимсь невідомим, небаченим. Може то була якась таємниця...

Шляховий попрощався з якоюсь ніяковістю й холодом. Швидко пішов від неї. Роздратовання тонюсінким черв'ячком звивалося коло серця. І нараз почув її голос. Озирнувся.

Катря стояла на протилежному боці галявини й махала йому рукою. І от уже вона біжить до нього, біжить через усю галявину. На обличчі в неї неприхована тривога й заклопотаність. Він ступив їй назустріч.

— Борю, Борисику, ти мені так і не сказав—куди йдеш? У волость чи що?

— У волвиконком.

— Ат, однаково. Чого ти туди йдеш?

І не чекаючи відповіді, обвила його шию руками.

— Борисе, ти повинен мені дати слово, що будеш обережний. Розумієш—обережний?

— Цеб-то?—він дивився на неї запитливими очима, намагаючись збагнути, про яку саме обережність вона каже.

— Бути обережним, обережним—це твій обов'язок. Чуєш? Ат, невже ти не розумієш? Хіба ти не знаєш сам, який тепер тривожний і небезпечний час? Хіба не знаєш цього? Твій одріз... завжди заряджено?

Вона дивилась на нього неспокійними й загадковими зінницями, вона впивалась йому в очі, ловила кожну зміну рисок на його обличчі, кожне тримтіння його повік.

І враз йому здалося, що в тих потемнілих, поширених зінницях він прочитав щось інше, відмінне від її тривоги за нього... Ні, там була інша тривога, інший прихований неспокій. Зовсім про інше вона думає і тримтить. На мить йому здалося навіть, що вона навмисне хоче навіщоось затримати його на цьому місці...

Тоді він твердо одвів її руку від себе. Сказав чітко й холодно:

— Я сам ніколи не забуваю про обережність. Будь цього певна. А одріз... одрізан я завше ношу з собою і він у мене... заряджений...

Він потримав себе за лівий бік, де у нього для зручності під сорочкою було приладновано куцака.

— Ось він, одрізанчик, ось! Цілком даремно ти, Катре, турбуєшся. Але пробач, я дуже поспішаю. Гадаю, що ми ще побалакаємо на цю тему.

Коли вже Шляховий ішов корчуватою лісовою дорогою і з обох боків тяжко тупав поруч із ним стоногий мур осик і дубів, вперше неясна тривога погналася за ним слідом. Він прискорив кроки, але в ту ж мить почув, що й лісовий мур частіше затупав поруч. І чим швидче йшов Шляховий, тим швидче, відчував він, женеться слідом за ним тривога.

— От дурниці,—спробував себе заспокоїти.—Нерви бісові...

Він зупинився й поглянув навколо. З усіх боків важко згрудилась лісова найжена тиша. Чудернацьким і незрозумілим здавалося раптове стре-

котіння сороки. Але воно ще більше підкреслювало тишину й нашорошеність.

Ось і ярк. Звідси шляхи розбігаються. Один іде просто до Чуднівцеь, другий до Луком'я.

І враз Шляховий чує кроки. Повільні, спокійні кроки, лінива хода людини, якій нема куди поспішати. Хтось іде Лукомською дорогою, когось наздогнав Шляховий. І непереможне бажання бачити зараз живу людину, почути людський голос у цій тиші, зненацька опанувала його істоту. Він гинувся вперед і гукнув.

— Агов!..

Сіра спина обернулась і в Шляхового втупились округлі, з червоними обідками, заячі очі.

Це був хлопчина років сімнадцяти, горбоносий і смаглявий. Замість лівой руки у нього теліпався порожній рукав піджака, на лоба лізла сіра «салдатська» шапка з брудними поворозками.

Хлопчина спокійно чекав. Шляховий підійшов до нього. Привітався.

— Куди це?

— А туди,—знехотя махнув єдиною рукою хлопчина,—у Луком'є.

— І сам звідти?

— А звідти.

Помовчали. І враз, щось помітивши, хлопець запитав:

— А ви з совєцьких будете, з волосних?

— А хіба ж це по мені видно?—здивувався Шляховий.

— А видно. Оруж'я у вас під сорочкою захована...

Така гострота ока дуже дивувала. Але чому хлопчина запримітив саме зброю? Розглядіти захований під сорочкою одріз не так легко. На це треба певної досвідчености в таких справах.

Розмовляти далі хлопець, здавалося, не мав ніякого бажання. Прикро глянувши на Шляхового, ніби запитуючи «чи довго я ще з тобою тут стоютиму?», він майстерно чвіркнув крізь зуби, підніс руку до потилиці з певним наміром занурити пучки в кошлате волосся і...

Це була мить: невеличкий біленький папірчик випав йому з рукава. І враз зникнув вайлуватий лінивий хлопчина. Хижа округла звірючка, мов куля, кинулась за папірчиком. Мить і він щезнув у хлопця в роті. Швидко замололи його зуби і, переше ніж Шляховий встигнув щось зрозуміти з того, що скоїлось, безрука звірючка вже виплюнула білі розжовані шматочки.

— А... ось що!..—міг тільки видавити Шляховий.—Секретні папірчики носиш...

Хлопець важко дихав і крутив червоними обідками своїх заячих очей. Смагляве обличчя його ще більше потемнішало і на лобі виступили дві великі краплини.

— Що це була за цидулка?—приступив до нього Шляховий.—Признавайся мені зараз!

Безрукий мовчки сопів носом.

— Покажи документи!

Хлопець витяг засмальцьованого папірця з якоюсь печаткою.

«Видана сія посвідка Лукомським сельвиконкомом Катькалу Денису Денисовичу в тім, що означений Катькало Денис Денисович є громадянин села Луком'я, у чому свідчить підпис та власноручна печатка».

Шляховий прочитав папірця й нерішуче сунув його собі до кешені.

— Хоча ти й Катькало, а якісь підозрілі цидулки носиш із собою. Звідки ти йдеш?

— З Яруг. У дядька свого був.

— З Яруг?—щось тьохнуло в Шляхового. І раптом яскраво уявив він собі зустріч із Катрею, що лише півгодини тому відбулася в цьому лісі. З яскравістю, до найменших дрібниць пригадав він в одну мить її дивну поведінку, її збентеженість і зблідле обличчя. Тепер він подумав навіть, що вона хотіла його для чогось затримати. Чи не для того, щоб він, бува, не здогнав цього безрукого, щоб мимоволі не виникло ніякого підозріння?

Злість темна, розбурхана, зненацька повстає з глибоких куточків серця. Злість на себе, на Катрю, і на цього горбоногого смаглявого хлопчину.

— Ходімо за мною!—раптом кричить Шляховий і хутко виймає одріза. Хлопець спокійно повернувся йти.

— От бачте,—каже він а я вгадав, що ви—совецький. І про оружю вгадав. Це в вас із руської гвинтовки одрез, чи з австрійської? Тепер із австрійських багато є...

— Із руської. Ось у волвиконкомі дадуть тобі одреза. Там швидко визнають, хто ти і які ковтаєш записочки.

— Хіба ж я ковтнув? Розжував та й викинув. А от, знаєте, коли з одреза вистрілити в бочці... Робили коли такечки? Ой же гремить тоді, як з орудія все дно.

— Що він, придуркуватий,—подумав Шляховий,—чи тільки прикидається? Ну, мене на цю штуку не впіймає. Хай пошукає дурніших.

— Йди, йди вперед,—голосно крикнув він.—Та нічого на всі боки озиратися! Гляди мені!

— А чого б я озирався? Мені й так усе видно. А тільки я не знав, що совецькі так неправильно роблять.

— Як?

— За бомажечку в волость одправляють. Та ще й каліку безрукого...

— Нічого, там розберуть що воно в тебе за бомажечка така була,—похмуро відказав Шляховий і подумав:—А може... може й справді то тільки якась... бомажечка? Ну, які в мене є докази до того, що хлопець цей... небезпечний?

Дорога поплазувала над глибоким яром, що густо заріс берестками та ліщиною. Шляховий і безрукий мовчки йшли: безрукий попереду, ззаду—Шляховий.

І от, коли вже мусили вийти з лісу, трапилось щось блискавичне, несподіване. Шляховий ураз побачив, що сіра, одноманітна спина хлопцева раптом зникла. Щось темне метнулось у бік, до яру, несамовито затріщала ліщина, і вже десь далеко внизу глухо гупнув важкий звук.

Шляховий з опалу клацнув затвором обріза. Тоді повільно підійшов до краю провалля, зазирнув у його густі кущі.

— А втік же таки, сукин син!—промовив уголос.—Ех!..

...На ганкові волвиконкому згрудився натовп. Назустріч Шляховому вихопився блідий ясноокий дядько.

— Драстуйте,—підійшов він до Шляхового.—Впізнаєте?

Той мовчки кивнув головою. Знайомі блакитні очі Йони Карпенюка дивились жалібно, залобігливо.

— Чого ви тут?—запитав Шляховий.—Вас же, я чув, заарештували.

— Допит оце мені був. Дав підписку, звільнили до суду. Кажуть люди, що впечуть мені добре.

— Сказати по-правді—думаю, що впечуть.

— Ах, ти, боже мій,—заблимав очима Йона.—І ви кажете, що впечуть.

Він озирнувся навколо і з таємничим виглядом наблизив своє обличчя до Шляхового.

— А я вам повинен, на все життя повинен...

— Повинні? За віщо?—відступив Шляховий.

— А хто тоді, в клуні заступився за мене? Ніхто ж, ніхто крім вас... Хіба я не розумію, чи що? Проти самого Гречухи піти... Та за це хіба можна подякувати? Подяка що? Пху, та й годі. А тут чоловік захистив, заступився проти собаки...

— Що ви таке... базикаєте?—прикро здвигнув плечима Шляховий.—Яка тут може бути подяка?

Карпенюк зашепотів ще тихіше, ще з більшою таємничістю.

— Яка подяка, питаєте? Не сумнівайтесь, хіба я не розумію нічого. А хто книжечки дав українські, самостійницькі значить? Хе-хе... Ми понімаємо. Значить, ніби діткам на іграшки... Хитро зделано...

— Що ви плащете? Які книжечки?—спалахнув Шляховий.

Йона заспокоююче госварився пальцем:

— Тссс... Не кричіть так. Є такі гади, що як почують... Хіба ж це я для образи кажу вам, чи що. Та боронь мене, боже! Харошого чоловіка зразу видать. І я вже давно запримітив, що... хе-хе, позашкольник наш справно поза школою, поза школою ходить... і книжечки нам роздає читати...

Йона міцно схопив Шляхового за руку і, не випускаючи, довірливо тряс її.

— Дякую вам, от-такечки дякую... Ми розуміємо, розуміємо...

Сором і огида залила Шляховому обличчя. Він з силою висмикнув руку.

— Геть від мене!...—вимовив тихо, захльобуючись.

XIX.

Катря підійшла до дверей і прислухалась:

— Ні, сплять... Тихо.

У кімнатці блимав каганчик і Катрина тіль метнулась по стіні, мов величезний кажан.

Навшпиньках підійшла й сіла поруч Шляхового.

— Борю, чому ти все мовчиш? Я зовсім не впізнаю тебе. Ти якось дивно змінився до мене.

— А ти... ти не змінилась? Тебе впізнати можна?

— О, ти знову почнеш казати про якусь мою таємницю, недоговореність... Невже ти не віриш, звіринко моя, що ніякої таємниці в мене немає? А втім, хоча б і була,—невже я повинна відкрити її тобі? А чи думав же ти над тим, хто є ти, і хто—я? Думав, Борисику? Ну от, знову мовчиш. Повір мені, що є багато речей, про які не можна говорити комсомольцеві. Розумієш—комсомольцеві?..

— Ти підкреслюєш це «комсомольцеві». Значить у тебе... політична таємниця, чи як?

Вона мовчки одвернулась і нараз усім тілом рвучко потяглася до Шляхового.

— Борю, Борисику, прошу тебе, не муч мене тільки, не муч. Нічого не можу я тобі сказати, нічого...

Він стріпнувшись, одвів її руки.

— Значить... значить таки таємниця існує... існує?..

— Звіринко, Борику, ну, навіщо тобі питати? Ну, навіщо тобі це? Я ж люблю тебе, люблю, зоряний мій, голубий мій, ніжний... Невже ти не бачиш, не віриш, як мені... як мені важко самій ховати від тебе... ховати?..

— Значить таки в тебе є що ховати? Кажи, кажи мені зараз.

Вона стиснула його голову своїми долонями.

— Ніжний, зоряний... мовчи! Не питай!.. Я не можу тобі сказати цього.

І враз з якоюсь жагою зашепотіла хапливо, жарко:

— Послухай, послухай мене, рідний: їдь до міста. Чуєш? Я прошу тебе, прошу, Борику. А потім... потім я теж приїду туди, ми стрінемось. Їдь, золотий мій, їдь до міста. І не питай, нічого не питай... Потім, колись я сама про все, про все тобі розповім... Тільки їдь, кидай Яруги! Ти ж сам знаєш, який тепер небезпечний час на селі...

— Е, Катре, це в тебе—нерви.

Шляховий тихо, нечутними кроками пройшовся по кімнаті. Голова горіла від темної навали думок. Безперечно Катря щось ховає від його. Щось важливе, що приголомшить, як удар грому. Бо що означають її незвичайна поведінка, її попередження? І хто зна, може в цей час, коли він тут балакає з нею, вже готується під захистом ночі криваве повстання. І чи добре зрештою він знає Катрю, до якої звик і яку кохає неспокійним, тривожним коханням? І знову ж—чи зможе він її кохати такою, якою стала вона за останній час,—кохати з її таємницею від його, від Шляхо-

вого, з її дивними натяками на небезпеку, з таємничими попередженнями? І коли справді кохає його вона, чому не розповість тоді одверто про все, що знає?

Сполохано, неспокійно пульсували думки. Але відповіді не було.

І раптом він круто спинився. З твердою усмішкою, примруживши одне око, подивився на Катрю хитрим і переможним поглядом.

— Ось що, Катре. Я давно хочу тебе спитати, чи знаєш ти одного хлопчика, прізвище його—Катькало?

Він спостеріг, як здригнулась вона при цих словах. Напруженість зростала в ній з кожною миттю. Вона чекала, здається, що зараз впаде тут і вибухне бомба. Він на хвилину замовк і тоді продовжував, не спускаючи з неї пильного, гострого ока.

— Да, прізвище його—Катькало, він—безрукий, власне немає однієї лівої руки. Але... але дуже спритний хлопець. Так от, чи не знаєш його?

Катря слабо хитнула головою:

— Нне знаю...

— Не знаєш? Гм... дуже шкода. Його ще вчора заарештували. І, уяви собі, знайшли в нього цидулку. Надзвичайно цікаву цидулку... Він хотів її кинути до рота, але це своєчасно помітили й не дали йому виконати цього наміра.

Чорні кошлаті крила тривожно майнули по стінці й застигли:

— Ти... ти це правду кажеш?

— От тобі й маєш! А звідки б же я це взяв? Не приснилося ж воно мені. Але тому ти так хвилюєшся, золотко? Хіба це чомусь тобі болить?

І раптом чорний велетенський кажан востаннє шугнув на всю стінку широким віялом крил. Темна Катрина постать мовчки зникла за дверима. Шляховий примітив, як затулила вона руками сполотніле обличчя.

XX.

Людина різниться від миші крім зовнішнього вигляду тим, що має більше розуму і менше інстинктів. Але коли людина потрапляє до пастки і розум доведе тій людині, що пастка зачинена наглухо і виходу з неї немає, тоді людина робиться мишею.

Шляховий почув себе в пастці. Гарячі, як розпечені кулі, важко перекочувались і бились у голові думки. Хаотично нагромаджувались одна на другу, сунули гарячими стежками в мозку і, стикнувшись, раптом розбивались на скалки. Тоді Шляховому здавалось, що червоні блиски вилітають йому з очей.

Це була пастка. Але вихід із неї був. Був. Це розумів Шляховий і тому ще лишався людиною. Вихід є. Треба зробити тільки одно зусилля... одно зусилля... Треба сказати про Катрю. Так, про Катрю і про того безрукого—як його?—ага, Катькало... Повідомити про них негайно, зараз же... Треба знайти Гречуху, Гармидера... всіх членів осередку...

І знову Шляховий зупиняється й не знає що йому робити. Що він скаже Гречусі? Що скаже? Про своє підозріння? Але чи є в нього які певні докази? Докази?

І вже інша думка лишає по собі глибокий випечений слід: а чи зможе він взагалі повідомити щось про Катрю, коли б навіть... були такі докази?

Шляховий відчуває, який він напружений і знесилений. Він тепер розуміє, що побалакати з Гречухою про Катрю не зможе... Не зможе. Але ж побалакати треба, треба чийсь поради, заспокоєння... Хто ж дасть йому оту пораду, дружню ласку спокою?

Знайомий, такий сумирний і покірливий образ спливає з гарячої мли й хилитається скорботно, самотньо. Образ тихої самотньої дівчини в вибілчаній спідниці.

Химо! Яка ти зараз далека й яка близька! Яка близька!.. Сумирна загублена Хима! Ні, не загублена. Він не хоче цього, він зараз піде до неї, розповість їй усе... І Хима зрозуміє. Хима повинна зрозуміти його. Вона заспокоїть і порадить. Вона ж кохала його, вона—комсомолка, рідна комсомолка...

— Комсомолка!—голосно повторив Шляховий і йому чомусь здалося це слово новим і трохи дивним, ніби він уперше його почув, ніби вперше злетіло воно з його губ.

Жаль стиснув йому серце. Він пригадав своє останнє розставання з Химою. Пригадав її похилу скорботну постать на осінній ріллі...

Сьогодні опівдні було призначено комсомольські збори. З замиранням серця, із якоюсь тривогою Шляховий поспішав вулицею.

— Зараз відчиню двері й побачу її,—думав він.—Адже вона мусить прийти на збори, обов'язково прийде...

Ось і школа. Безсило ступив через тривожний поріг. Хутко обшарив кімнату очима. Всі комсомольці вже тут. Хими немає. Її немає...

І тут він примітив, що мовчанка запанувала в кімнаті, тільки він одчинив двері. Примітив, як одвернувся від нього в інший бік Гречуха. Насупився суворий Лаврін. Лазарчук зніяковіло закліпав віями.

— А, так, так...—здогадався Шляховий.—Йона... За куркуля заступився... І про зв'язок з Катрею теж уже мабуть довідались...

Гармідер підійшов до столу.

— Товаришочки, мабуть почнемо. Хими не будемо чекати. Та в нас сьогодні й повістка така, що баби тут нічогосінько не зроблять.

За голову обрали Коровайного, секретарем Мишка Лазарчука. Уважно зосереджені лиця розмістились півколом біля столу. Ззаду всіх примостився Шляховий.

Перше слов забрав Гречуха.

— Товариші, ви всі, конечно, вже чули про те, що недавно ми склали мир із Польщею. Але, товариші, ми ще воюємо із Урангельом. Ми ще воюємо із бандами. Тривожний момент нависає і над Яругами. До цього часу в нас банди ще не гостювали, та їх можна чекати... Комсомольці у разі чого першими візьмуть рушниці. Учора в волості спіймали бандитського шпійона Мартина Скирду. Люди виказали з чужого села. Цей куркуль аж у волость заліз, гад. У самісіньку волость. Та й у нас у Яругах, мабуть, не один шпійон їхній єсть. Треба скрізь зоркого ока...

— А Хими немає,—тоскно спливає думка в Шляхового.—Чому вона не прийшла? Невже й їй гидко мене бачити? Невже й вона...

Важкий грюкіт чобіт забився за порогом. Здається, хтось притулювся з того боку до одвірка і не має сили ввійти. І враз двері з силою розбіглися навстіж. На порозі стояв Онисько і блукав запалими, дикими очима. Хрипкі вигуки застрявали йому в горлянці.

— Хима... Хима...

— Хима? Що з нею?!—зірвалося кілька сполоханих голосів.

— Химу... забито...—прохрипів Онисько і впав скуйовдженим чубом на лавку.

XXI.

Канцелярія «трійки» по розкуркулюванню зупинилася в Голуба. Для цього було відокремлено простору світлу хатину. У Голуба ж розташувався невеличкий червоноармійський загін. Певно командир не хотів розпорювати червоноармійців по селу, а волів мати їх усіх в одному місці. На це в його були свої міркування і певний досвід у громадянській війні.

... Химу поховали урочисто. Могилу вбрали вінками з барвінку і багряного осіннього листу. Червоноармійський загін теж марширував за труною і вкупі з комсомольцями віддав забитій останній салют із гвинтівок.

Всі розуміли, що безглузде вбивство комсомолки Хими—це звіряча куркульська помста. Сліпа жорстока помста за розверстку, за реквізиції й розкуркулювання....

Онисько на допиті розповів про двох дезертирів, що одвідали його хату. Він просто вказував на Павленчишиного Петра, як на одного з учасників убивства. Тієї ж ночі було вчинено велику облаву і Петра впіймали. Супроводити його до волвиконкому викликався Коровайний. Гречуха хотів лати йому ще когось на допомогу, але Коровайний заперечив:

— Хіба я єдиний з ним не вправлюсь, чи що?—Він узяв гвинтівку й пішов.

За годину повернувся. Всі дуже здивувались:

— Чому так швидко?

— А де ж бандит?

— Там,—махнув рукою Коровайний.—У лісі лежить... Хотів, гадюка, втекти, тоді я його з гвинтівки, як зайця...

Але кажучи це, Коровайний уникав дивитись товаришам в очі. Це примітив Гречуха і суворо повів насупленими бровами:

— А ти не брешеш? Може він і не думав тікати? Гляди мені, чортяко!

Увечері Петрового трупа привезли з лісу. Гречуха подивився в обличчя забитого і промимрив:

— А воно може так і краще... Хай знають, гади, що з ними довго не панькаються.

Хими́на смерть страшно вразила Шляхового своїм несподіваним трагізмом, впала йому на плечі, мов величезний льодовий тягар. Тепер уже він знав, що Катря, її дивна поведінка, зустріч із безруким хлопцем у лісі,

цидулка, нарешті вбивство Хими—все це ланки з якоїсь неминучої жахливої події, що невимовно насувається на Яруги.

Він твердо вирішив, що завтра ж розповість про свої підозріння Гречусі. Нічого, нехай глузуватиме, що від його втік безрукий хлопчина, що він обдунив позашкільника-політоса. Нехай. Справа дуже важлива. Мовчати далі не можна. Але спочатку Шляховий постановив побачити Катрю і востаннє побалакати з нею, може вона нарешті прохопиться яким словом...

Так, у неї було щось таємне, у цьому твердо переконався Шляховий. Чи не звязана вона певними нитками з зеленими?

Шляховий ще не знав, чи зможе він сказати комусь про Катрю, про свої підозріння що до неї. Адже він почував, що любить цю дівчину з золотавим блиском зінниць, таку загадкову й тривожну. Він любить її... Але про безрукого він розповість, він мусить довести про нього до відому осередку...

Минув день, але Катрі ніде не було. Увечорі Шляховий чув, як у сільвиконкомі балакали про Спиридона. З волвику повідомили, що заарештований за невиконання продрозверстки Спиридон Голуб утік з-під варти. І тепер Шляховому спало на думку, чи не пішла Катря кудись у певне, заздалегідь умовлене і призначене для таємних побачень місце? Може в цей час вона десь розмовляє із Спиридоном і, хто знає, уважно нотує його інструкції?

На дворі в Голубів червоноармійці готувались на ніч. Кінець жовтня був напрочуд теплий. Стояли останні золоті дні, тихі, ласкаві, привітні останнім сухотним усміхом, як серпанком оповиті ніжним мертвотним павутинням. Спати в хаті було тісно й душно, тому загін розташувався на ніч у клуні на м'якому запашному сні. Червоноармійці зносили туди рядна й шинелі, в повітрі стояла безжурна, незлобна лайка і сміх.

Шляховий ліг у хаті. Змучений тривогою, непокоєм, він швидко заснув. Пробудження його було раптовим і дивним. Хтось з усіх сил тряс його за плече. Він схопився і, нічого не розуміючи, втупив очі в темну постать, що схилилась над ним. І враз зрозумів.

— Катря?! Що тобі треба? Що скоїлось?

— Повстанці! Повстанці в Яругах! Тікай! Швидче! Швидче, бога ради!...

Катря тримтіла всім тілом і задихалась. Шляховий хутко вихопив з-під подушки одріза.

— Покинь одріза, покинь і тікай! Тікай!.. Біжи в льодник, там можна сховатись...

Але він звичною рукою послав патрон у дуло. Він не розумів, чому ж нічого не чути надворі. Адже ж там у клуні червоноармійці...

— А де ж товариші?... Що робить загін?—швидко запитав він.

— Кінець! Там уже все скінчено. Рятуй себе одного!..

Враз якась думка вдарила йому в голову. Він прожогом вискочив на двір. Але побіг не в льодник, а просто до клуні.

Моторошна тиша висіла над селом. Повний місяць напружене застиг серед холодного неба. І раптом, зовсім недалеко, тонко зацокали кінські копити. В ту ж хвилину два постріли, один за другим, лунко прокотились через село.

Шляховий перебіг подвір'я. Ось і клуня. Що це? Двері щільно зачинені... Темна, нерухома маса лежить біля ніг.

— Вартовий,—блискає здогадка.—Спить, чи забитий?

Нахилився й штовхнув. Червоноармієць лежить горілиць, розкидавши навхрест руки, застиглий і нерухомий.—Забитий!..

Двері до клуні зачинені на засув, і чорніє замок. Шляховому здається навіть, що він чує там, у середині, сонне дихання двох десятків людей.

З силою б'є він одрізом у замок—раз, удруге....

Цупкі руки хапають Шляхового ззаду і з страшною силою видирають одріза. Він повертається—Катря! Катря!..

Тепер він уявляє жахливий бандитський план: сонних червоноармійців заперто в надійній клуні, поки підійде вся банда. А вони навіть нічого не підозрівають! І в цьому бандитам допомагала Катря! Катря!..

Вона цупко схопилась обома руками за одріза й змагається.

— Пусти! Пусти!—хрипить Шляховий. Але вона ще з більшою силою тягне до себе зброю.

— Тікай!.. Один тікай!..—чує він її слова.

І ось кінські копита цокають уже біля самих воріт. Банда!.. Зараз вершники заскочать на подвір'я... Зараз—кінець! Всім, всім кінець!.. Ні, ні, ще можна врятувати!.. Криваві кола танцюють і вибухають перед счима...

Тоді Шляховий з силою повертає одріза цівкою просто в Катрині груди і сіпає собачку. Торохнув випал і Катря тихо, повільно, не зойкнувши навіть, сковзнула на землю.

А там у клуні, вже зяялась метушня і вигуки. З усієї сили гахає Шляховий по замку і чує раптом, що дужки розскочились. Та в цю мить хтось підбіг до нього ззаду. Він повертається й бачить бліде від місячного сйва, перекошене дикою зненавистю, Спиридонове обличчя. Щось важке знялось над Шляховим і з страшною силою впало йому на голову. Кошлатий чорний дим завихрився у нього перед очима. Крізь його густу запону на одну мить почув він галас і постріли. Потім дим заховав усе.

* * *

Шляховий розплющив одно око (друге було затулено подушкою) і почув за собою притишені голоси. Просто перед його носом ворушилась на стінці чиясь велика незграбна тінь.

Шляховий зморщив лоба, намагаючись пригадати, чий це голос. Хтось низько стримано бубонів і в такт цим згукам кивала на стінці рухлива тінь. До слуха долітали окремі слова й уривки речень:

— Луком є... Еге ж, там і штаб їхній був... Банда. Бандити... З селами звязок тримали... Куркулі... Яругами... Звязок...

— Луком'є... Луком'є...—чітко згадав Шляховий.—Луком'є... Ліс... безрукий хлопець... цидулка...

Він поворухнувся, щоб краще було видно тінь. Тепер він уже міг бачити її голову й плечі. І в ту саму мить відчув, що лоба йому туго забінтовано. Це його здивувало. Він повернувся ще більше, так, що раптом відкрилось і друге око. В цю ж мить заторготів стілець і зненацька тінь на стіні стрибнула вгору, шугнула по стелі і, здалося, заповнила собою всю кімнату. Ззаду зачовгали обережні кроки і хтось підійшов до Шляхового.

Тільки тепер він остаточно прокинувся і враз усвідомив, що лежить на якомусь ліжку в незнайомій обстановці. Тупо нила голова. Він повільно перевернувся і ліг горілиць. Бліде обличчя з чорними смужками брів нахилилось над ним.

— Проснувся,—тихо вимовив чийсь знайомий голос..

І враз Шляховий упізнав.

— Гречуха!—хотів він вигукнути.—Товариш Гречуха!—Але натомисть щось стиснуло йому груди і від чудного хвилювання слова ці він вимовив тихо, ледве чутно.

Гречуха нахилився близько-близько, так, що Шляховий ураз побачив над собою тільки його великі агатові очі.

— Пізнаєш? Пізнаєш Гречуху... Борька? Як голова, не болять? Пити не хочеш, сінку?

І Шляховий бачить, як ті чорні оксамитові очі зненацька туманіють і зрадливі повіки моргають так часто і невтриманно. І щоб заховати це, Гречуха раптом підводиться й сердито каже кудись назад себе, де зростає приглушене, обережне човгання підшов:

— А-ну, тихше! Хворого неспокоїте тільки!

Але над ліжком уже згрудились такі знайомі, соромливі, ніякові обличчя. Усіх їх, усіх знає Шляховий. Ось Гармидер, Шумило, Коровайний, Мишко Лазарчук... Але тепер усі лиця здаються якимись новими, інакшими, ніби Шляховий бачить їх у якомусь новому, незвичайному освітленні.

— Як тобі, Шляховий? Не болять?—нахилиється Гармидер.—Видужуй, братуха... Хто без тебе нам «Просвіту» наладить?.. А ні телень без тебе...

— Щоб не так, як Діброва... Йосип...—додає хтось тихий і скорботний.

— Да, немає вже нашого «цорта»,—каже Гармидер суворо і тихо.—Немає «цорта»... Поруч зо мною лежав за тином, стріляв із гвинтівки... Нічого, все ж таки наша победа... Главне ж—победа!

— Хлопці, хлопці, що ви тут розбазікались?—Зашипів Гречуха.—А ну геть від хворого! Що хвершал сказав, не знаєте хіба? Повний покой, хлопці. Гей звідси вся...

— Видужуй, браток!—почув Шляховий вигуки.—Не бросай нашого фронту!.. Прощай!

Всі виходили. Коровайний на мить затримався біля ліжка. Швидко нахилився і схопив Шляхового за руку. Зашепотів хвилюючись, ковтаючи слова:

— Я той... Ти прости мене за... за спіхтакль. Крикнув я тоді, як пад-
лець... Ти.... ти не сердься на мене... Спіхтакль і таке проче... Прости, бра-
тішка, очінь прошу звинити...

Шляховий хотів відповісти, але Коровайний уже зник. Нахилився Гре-
чуха і старанно підтикав на ліжкові ковдру

— Спи, спи, не ворущися. Видужай, брате, скоріше... Щиро скажу тобі
від імени всіх...

Він навшпиньках вийшов слідом за іншими.

Коли кімната спорожніла, на печі щось завовтузилося і звідти зсуну-
вся чотирьохлітній карапуз. В руках у нього була грубо вирізана з дощеч-
ки якась іграшка, щось подібне до рушниці.

Карапузик підкотився до ліжка і довірливо протяг Шляховому свою
дерев'яшку:

— Дядьку, а в мене луззо єсть! Осьо воно... Ло-овке!.. Мені татко
злюбив. Піду голобців стліляти...

В цю хвилину цілющі сльози безмежної душевної радості раптом стис-
нули Шляховому горло. Він уткнув лице в подушку і нестримано заривав.

Тоді здивоване хлоп'я несміливо погладило йому голову.

— Дядьку, цого з ти плацес?.. Не плац, я тобі тез плинесу голобцика...